

Wegen in de wijsbegeerte

Over de toekomst van het filosofisch onderzoek in Nederland

Advies van de Raad voor Geesteswetenschappen

Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen
Amsterdam, december 2003

© 2003. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, via internet of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende, behoudens de uitzonderingen bij de wet gesteld.

Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW)

Adres: Kloveniersburgwal 29, 1011 JV Amsterdam

Postadres: Postbus 19121, 1000 GC Amsterdam

Telefoon: 020-5510700

Fax: 020-6204941

E-mail: knaw@bureau.knaw.nl

www-adres: <http://www.knaw.nl>

Voor het bestellen van publicaties: 020-5510780

Deze publicatie is alleen digitaal beschikbaar.

Het papier van deze uitgave voldoet aan ISO-norm 9706 (1994) voor permanent houdbaar papier.

Inhoud

Ten geleide	4
Perspectieven voor wijsgerig onderzoek in Nederland	6
Aanbevelingen	14

Essays

De toekomst van het filosofisch onderzoek in Nederland	
H. De Duin	15
Van grondslagenonderzoek naar informatiewetenschap	
J.F.A.K. van Benthem	26
Geschiedenis van de filosofie	
J.D. North	37
Korte biografie van de auteurs van de essays	55
Deelnemerslijst van de discussiebijeenkomst	56

Ten geleide

Op 5 februari 1999 organiseerde de Raad voor Geesteswetenschappen voor vooraanstaande filosofen een discussiebijeenkomst over het onderzoek op het gebied van de filosofie. Doel van de bijeenkomst was inzicht te verkrijgen in de wijze waarop dit onderzoek zich heeft ontwikkeld en zich de komende jaren zal (moeten) ontwikkelen. Opmaat voor de discussie waren drie essays: 'Van grondslagenonderzoek naar informatiewetenschap' van J.F.A.K. van Benthem, 'De toekomst van het filosofisch onderzoek in Nederland' door H. De Dijn en 'Geschiedenis van de filosofie' van J.D. North.

In deze essays hebben de drie gezaghebbende filosofen hun visie op de ontwikkeling van het onderzoek verwoord. Ook doen zij voorstellen voor richtingen waarin het onderzoek zich zou moeten ontwikkelen. Van Benthem wijst in zijn essay op de 'luis-in-de-pels-functie' die de filosofie aan de universiteit heeft. Daarnaast houdt hij een pleidooi voor een nieuwe informatiewetenschap met als katalysator het van de filosofie af te splitsen complex van logica, taal filosofie en wetenschapsfilosofie.

De Dijn benadrukt de bijzondere aard van de filosofie. Zij kent veel geestelijke activiteiten en producten die niet 'wetenschappelijk' genoemd kunnen worden. Toch bestaat er onder druk van de *publish or perish*-mentaliteit een tendens naar 'verwetenschappelijking' van het onderzoek. Deze ontwikkeling doet afbreuk aan de bestaande diversiteit van filosoferen. Ook ziet hij dat in een gesecculariseerde en geïndividualiseerde maatschappij steeds vaker een beroep op de filosofie wordt gedaan.

North toont zich in zijn essay over de geschiedenis van de filosofie een voorstander van het oprichten van drie onderzoeksgroepen: een voor de klassieke en laat-klassieke filosofie, een voor de filosofie van de middeleeuwen en de renaissance en een voor de zeventiende en achttiende eeuw. De nadruk zou dan moeten liggen op de Nederlandse filosofie. Ook pleit hij voor interdisciplinariteit en het heroprichten van een centrale interfaculteit.

Op grond van de essays en de gevoerde discussie heeft een commissie bestaande uit J.F.A.K. van Benthem, H.A.G. Braakhuis, V. Brümmer (voorzitter) en H. Philipse een advies voorbereid. Hierin worden enkele lijnen voor de toekomst van het onderzoek op het gebied van de filosofie in Nederland aangegeven.

De commissie heeft niet gestreefd naar een soort brede blauwdruk van wat de filosofie zou kunnen zijn of worden. Zij heeft zich gebaseerd op bestaande sterkten in het Nederlands onderzoek, die telkens weer in beoordelingen naar voren komen: het methodologisch en historisch onderzoek. Dit onderzoek heeft zij tegen het licht gehouden van de moderne wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie. Zij komt tot de conclusie dat de Nederlandse traditie nog lang mee kan, maar dat enkele strategische acties met weinig moeite grote meerwaarde kunnen genereren.

Dit advies is in het voorjaar van 2002 voorgelegd aan het bestuur van de Raad voor Geesteswetenschappen. Het bestuur heeft daarna zowel intern als extern over dit advies gesprekken gevoerd. Uit dit advies wil de Raad voor Geesteswetenschappen, gezien de diversiteit van de filosofie, op dit moment nog geen conclusies trekken, maar hij hoopt dat een interessante discussie in het vakgebied tot stand

komt met de essays en wat een perspectiefdocument genoemd kan worden. Door deze publicatie ziet men als het ware enkele vooraanstaande filosofen aan het werk en met elkaar in discussie. Bovendien verdienen de aanbevelingen die de commissie doet een breder publiek. Ook daarom deze publicatie.

Prof. dr. W.P. Blockmans
Voorzitter Raad voor Geesteswetenschappen

Perspectieven voor wijsgerig onderzoek in Nederland

Omschrijving van de filosofie

Filosofie neemt een opmerkelijke plaats in temidden van de universitaire disciplines. Dat wordt in bovenstaande essays nogmaals duidelijk gemaakt. Andere vakken hebben doorgaans een eigen onderdeel van de werkelijkheid tot onderwerp, of een welomschreven wetenschappelijke methode. Maar de filosofie biedt noch empirische feitenkennis, noch wiskundige stellingen, maar een geheel van intellectuele attitudes en historische perspectieven, waarover filosofen zelf voortdurend in discussie blijven. Men is het meestal wel eens over het volgende:

‘Het doel van filosofie is de logische verheldering van gedachten. Filosofie is geen leer, maar een bezigheid. Een filosofisch werk bestaat in wezen uit verhelderingen. Het resultaat van filosofie bestaat niet uit “filosofische beweringen” maar uit het duidelijk worden van beweringen. Filosofie dient gedachten die eigenlijk nogal troebel en vaag zijn, helder te maken en scherp af te bakenen.’ (L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, 4.112).

In het verleden had de filosofie voor velen naast deze kritische functie ook de taak van verklaring van het geheel van de werkelijkheid, en beantwoording van de fundamentele levensvragen. De filosofie moest dus een rationele totaalvisie op de werkelijkheid presenteren – naast of tegenover het godsdienstig geloof – waarvan nadere onderdelen dan in de wetenschappen bestudeerd werden. En inderdaad zijn allerlei zelfstandige wetenschappelijke disciplines uit de algemene filosofie ontstaan, of althans sterk erdoor geïnspireerd. Dit proces valt nog steeds te observeren, blijkens convergenties tussen filosofische logica, taal- en wetenschapsfilosofie en de opkomende informatie- of cognitiewetenschappen, of tussen de geschiedenis van de filosofie en de geschiedwetenschap in het algemeen. Over het algemeen is de academische wijsgerige gemeenschap in ons land het erover eens dat de filosofie geen eigen, onafhankelijke en immanente, toegang tot de werkelijkheid biedt, zodat het vak alleen zinvol beoefend kan worden in samenhang en in kritische dialoog met een of meerdere wetenschappen. Bovendien wordt breed geaccepteerd dat filosofie met een wetenschappelijke houding van rationele verantwoording, argumentatieve kracht en openheid voor bediscussie van standpunten beoefend dient te worden.

Deze taakopvatting moge bescheidener zijn dan vroeger; zij behoudt een sterke intellectuele eigenwaarde en dynamiek. Duidelijk is immers dat de filosofie vaak een aanzienlijke invloed uitoefent binnen de wetenschappen. Voorbeelden uit de afgelopen eeuw zijn de rol van het logisch grondslagenonderzoek bij het ontstaan van de computer en de vele wetenschappelijke ontwikkelingen die het gevolg daarvan zijn, of de invloed van Poppers wetenschapsfilosofische falsificatieprincipe binnen de methodologie van diverse wetenschappen. Ook zijn het nog steeds vaak filosofen die algemene discussies aansturen over de samenhang der wetenschappen en hun verhouding tot de maatschappij. Niet toevallig waren alle vier de prijswinnaars van de recente nationale essaycompetitie voor het wetenschapsdebat van de Hollandse Maatschappij van Wetenschappen in Nederland werkzame filosofen.

De speciale positie die de filosofie inneemt ten opzichte van de wetenschappen brengt ook met zich mee dat de geschiedenis van het vak een bijzondere positie inneemt. Filosofische standpunten en houdingen verliezen hun waarde niet per se met het verstrijken van de tijd en blijven vaak van betekenis in latere discussies. Dit geldt te meer, omdat in nieuwe wetenschappen niet zelden discussies een rol spelen die reeds eerder in filosofische context gevoerd zijn. Overigens wordt ook in ons land de geschiedenis van de wijsbegeerte, met name de Middeleeuwse en vroegmoderne (zestiende/zeventiende eeuwse) periode, steeds meer beoefend in samenhang met de algemene geschiedenis van de wetenschappen en cultuur.

Uit het bovenstaande blijkt de belangrijke maatschappelijke en culturele functie van de wijsbegeerte. Inzichten over werkwijzen en samenhang der wetenschappen, gekoppeld aan verantwoorde kennis van wat filosofen als invloedrijke erflaters tot onze cultuur hebben bijgedragen, zijn van algemeen maatschappelijk belang.

Een verdere voedingsbron van deze interactie is de praktische filosofie, met name de ethiek en sociale filosofie. Kwesties van rechtvaardige verdeling van goederen, rationele sociale organisatie, en individueel moreel handelen in een snel veranderende maatschappij zijn steeds actueel in nieuwe vormen, en de filosofie biedt hier kaders tot verheldering en verbetering. Ook hier valt eenzelfde beweging te constateren als hierboven. Meer grandioze oudere pretenties van een in noodzakelijkheid gefundeerde ‘deugdenleer’ zijn verlaten. Maar wat resteert is een duidelijke meerwaarde van wijsgerige reflectie op het gebied van maatschappelijke vragen. Het werk van John Rawls over *Distributive Justice* is een goed modern voorbeeld. Overigens zijn de grenzen naar de wetenschap ook hier weer permeabel, want moderne ethiek en sociale filosofie lopen niet zelden over in kwesties van recht, economie, en sociologie – inclusief uitlopers naar de wiskundige speltheorie. Ons land kent dan ook een veelvoud van organisaties waar deze kwesties aan de orde zijn met een sterke inbreng vanuit de academische filosofische gemeenschap.

Het institutionele kader van het wijsgerige onderzoek in Nederland

Een korte institutionele geschiedenis van de Nederlandse wijsbegeerte is nuttig voor een goed begrip van de huidige situatie van het vakgebied. Gedurende de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw was de wijsgerige traditie in Nederland zwak. In het algemeen kende elke universiteit één hoogleraar op het vakgebied, die, ondergebracht bij de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, tot taak had zowel de systematische vakken (logica, kennisleer, metafysica, ethiek, wetenschapstheorie, enz.) als de geschiedenis van de wijsbegeerte vanaf Thales te doceren. Deze situatie leidde door gebrek aan mogelijkheden voor specialisatie tot oppervlakkigheid. Slechts een enkeling wist zich hier te lande internationale bekendheid te verwerven, zoals de wiskundige en wijsgeer Evert W. Beth, hoogleraar te Amsterdam.

De Wet tot regeling van het wetenschappelijk onderwijs van 22 december 1960, die de Wet op het Hoger Onderwijs van 1876 verving, bracht verandering in deze situatie. Zoals uit de kamerstukken blijkt, was men het eens over de wenselijkheid de positie van de wijsbegeerte te versterken als tegenwicht tegen de voortschrijdende specialisatie in de wetenschappen. Bijgevolg moest de wijsbegeerte worden losgemaakt uit de Faculteit der Letteren en een positie verkrijgen temidden van de

faculteiten. De wet van 1960 verplichtte elke universiteit een *Centrale Interfaculteit* op te richten, waarin de filosofie werd ondergebracht. Bovendien zou de wijsbegeerte van elk vakgebied binnen de afzonderlijke faculteiten worden onderwezen door in die faculteiten aangestelde specialisten in de grondslagen van de desbetreffende wetenschappen. Door aldus de wijsbegeerte een centrale plaats te geven in de universiteiten hoopte de wetgever bij de studenten inzicht in de samenhang der wetenschappen en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef te bevorderen, een doelstelling die ook aan de oprichting van het Studium Generale ten grondslag lag. Zonder deze doelstelling zouden instellingen van hoger onderwijs niet werkelijk 'hoog' genoemd kunnen worden, zoals minister Van der Leeuw na de oorlog had opgemerkt. De nieuwe wettelijke plaatsbepaling werd bekroond doordat de mogelijkheid werd opgenomen een doctoraat in de wijsbegeerte te behalen.

De constructie van de Centrale Interfaculteiten droeg echter een risico in zich: de academische staf op het gebied van de wijsbegeerte nam plotsklaps buitensporig snel in omvang toe. Gekwalificeerde kandidaten voor de nieuwe functies waren echter schaars, aangezien de Nederlandse universiteiten voor 1960 niet beschikten over een volwaardige opleiding in de wijsbegeerte. Dit verklaart waarom de eerste generatie hoogleraren grotendeels afkomstig was uit andere disciplines. Vooral op leerstoelen in de wijsbegeerte van een wetenschapsgebied kwamen hoogleraren die naast hun vakstudie geen volledige wijsgerige scholing hadden genoten. Toen die faculteiten zich in de loop der tachtiger jaren voor de noodzaak tot bezuinigen geplaatst zagen, werden juist deze leerstoelen vaak afgeschaft, met het argument dat ze niet tot de kern van de desbetreffende faculteit behoorden en dat de bezetters ervan niet in staat waren gebleken zich in hun onderzoek voldoende te profileren.

Overigens moet ook gezegd worden dat een zekere interne ontwikkeling hierbij een rol speelde. Binnen de Centrale Interfaculteiten ontstonden gaandeweg sterkere groepen 'zuivere filosofen' die niet zelden meenden dat op wetenschappelijke feitenkennis kon worden bezuinigd door verhevigd binnenskamers filosoferen – en zeker in de jaren zeventig, door de politiek correcte vorm van activistisch élan. Meer in het algemeen kenmerkte deze periode zich door oude en nieuwere 'richtingsstrijden', die veel creatieve energie dissipeerden. Deze verloren echter rond 1980 snel aan intensiteit – en voor een goed begrip van de moderne beoefening van de wijsbegeerte in Nederland spelen ze geen enkele rol van betekenis meer.

In de jaren tachtig ontstond zodoende een opmerkelijke spanning. Enerzijds waren de Centrale Interfaculteiten intern goed gaan functioneren, en kwamen steeds meer goede afgestudeerden in de wijsbegeerte op de markt; anderzijds werd de institutionele positie van het vak gestaag door bezuinigingen verzwakt. De wetgever bezegelde in de Wet op het Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek van 1992 het lot van de Centrale Interfaculteiten door de universitaire verplichting tot het bezit van een dergelijke faculteit te schrappen. De bestaande instituties werden omgedoopt tot Faculteit der Wijsbegeerte. Deze gingen niet zelden in grotere gehelelen op. Zo keerde aan de Universiteit van Amsterdam de wijsbegeerte in 1997 terug onder de paraplu van de Faculteit der Geesteswetenschappen nieuwe stijl.

Een laatste institutionele ontwikkeling is typerend voor de jaren negentig, de vorming van landelijke *onderzoekscholen*. Op een aantal gebieden van de wijsbegeerte

heeft dit tot goed functionerende organisaties geleid, zoals de landelijke onderzoekscholen op het gebied van de Logica en van de Ethiek. Minder succesvol was de meer heterogene onderzoekschool Filosofie, die – overigens net als vele andere experimenten in dit organisatorische genre – inmiddels weer is opgeheven. Voorts valt te constateren dat veel hoogwaardig filosofisch onderzoek een onderdak heeft gevonden binnen onderzoekscholen die primair tot een ander wetenschapsgebied behoren, hetgeen de gedachte van de Centrale Interfaculteit op een andere manier gestalte geeft.

Onderzoekskwaliteit

Het is in het licht van deze ontwikkelingen opmerkelijk hoe goed het wijsgerig onderzoek zich gedurende het laatste kwart van de twintigste eeuw in Nederland ontwikkeld heeft. Ondanks de bezuinigingen bedroeg het over de jaren 1994-98 aan de VSNU *assessment* onderworpen onderzoeksvolume in totaal 131 fte. De kwaliteit van het onderzoek is stijgend en de onderzoekers slagen erin zich steeds beter in internationale onderzoeksvelden te integreren. De VSNU-commissie voor Assessment of Research Quality merkt in haar rapport van mei 2000 op (p. 7):

‘In general terms the standard of philosophical research has improved significantly in the Netherlands. The Committee emphasises that its foreign members are struck by the impressive quality of the work they reviewed and the fact that its high standards are comparable with those in other countries.’

Het door de commissie toegekende kwaliteitscijfer bedroeg voor alle Nederlandse programma's in de jaren 1994-1998 gemiddeld 4,2 (4 = goed; 5 = excellent). Deze VSNU-visitaties zijn gebaseerd op gegevens die men ook onafhankelijk kan verifiëren. Verscheidene gebieden van de Nederlandse wijsbegeerte gooien hoge ogen qua internationale publicaties, redacteurschappen van bekende tijdschriften, citaties, prestigieuze wetenschappelijke prijzen, en het verwerven van NWO onderzoeksprojecten of KNAW-fellowships.

Natuurlijk is het niet alles goud wat blinkt; er vallen wel enkele onderscheidingen te maken in deze globale taxatie. Problematisch in de klassieke Nederlandse filosofiebeoefening was de sterk Nederlandse gerichtheid, zich vaak uitend in publiceren in de eigen taal, waarmee confrontatie met het internationale forum stelselmatig werd vermeden. Dit wilde overigens niet zeggen dat de thematiek niet internationaal was, maar een tweede opmerkelijk kenmerk van veel Nederlands onderzoek was het *recipiërende*, in plaats van initiërende karakter. Grosso modo moet men nog steeds constateren dat dit geldt voor grote delen van de Nederlandse filosofie. Internationale denkers en discussies worden verwerkt, en aangepast aan lokale omstandigheden, vaak met groot vernuft – waarbij men dan naar eigen temperament kan kiezen uit Angelsaksische, Duitse, of Franse roergangers. Maar men speelt zelf nauwelijks een rol van betekenis in het bepalen van die internationale agenda. Uitzonderingen hier zijn delen van de Nederlandse logica, taalfilosofie en wetenschapsfilosofie, die hun eigen thematiek hebben ontwikkeld waarvoor buitenlanders naar Nederland komen om te studeren en werken, en delen van het filosofie-historisch

onderzoek, te weten die op het gebied van de antieke, de middeleeuwse en de vroegmoderne wijsbegeerte, waarvoor hetzelfde gezegd kan worden. Natuurlijk is hoogwaardige receptie en verwerking ook een essentieel intellectueel goed, maar een combinatie van eigen agendabepaling met duidelijke internationale erkenning is aantrekkelijk voor de invloed en profilering van een discipline.

Het lijkt een grote prioriteit voor het wijsgerig onderzoek in Nederland de erkende topkwaliteit te handhaven en verder te verhogen. Een analyse van de VSNU-rapporten en de andere bovengenoemde indicaties leert dat deze kwaliteit zich reeds vele jaren vooral bevindt in twee gebieden: een aantal methodische vakken (logica, taal filosofie, kentheorie, wetenschapsfilosofie) en de geschiedenis van de antieke, de middeleeuwse, en de vroegmoderne wijsbegeerte. Daarnaast kunnen acties nuttig zijn ter versterking van veelbelovende nieuwe initiatieven – hoewel de opstellers van dit rapport althans in wetenschapsbeleid geen enkele affiniteit hebben met de wel eens gehoorde gedachte dat sterke gebieden ‘genoeg hebben’, terwijl het juist de zwakkeren zijn die moeten worden ondersteund. Mogelijke nieuwe acties in deze tweede richting komen aan de orde in het nu volgende deel van onze analyse.

Uitdagingen

Het filosofisch onderzoek speelt zich uiteraard af in een wetenschappelijke en maatschappelijke context, die gekenmerkt wordt door een snelle dynamiek. Men moet zich daarom de vraag stellen in hoeverre bestaande onderzoeksterkten nog aansluiten bij die dynamiek, en of eventuele verdere uitdagingen zijn te ontwaren die tot aanvullend onderzoeksbeleid zouden nopen. Drie constatering en kunnen in dit verband worden gemaakt op grond van de huidige intellectuele ontwikkelingen.

Wat de methodische vakken van de wijsbegeerte betreft, van logica tot en met de *philosophy of mind*, kan worden geconstateerd dat deze zich bevinden in een levendig grensverkeer met de momenteel sterk opkomende informatie- en cognitiewetenschappen, zoals taalkunde, informatica, kunstmatige intelligentie, cognitieve psychologie, en neurowetenschappen. Wel is opmerkelijk dat deze tendens nog weinig verankering heeft gevonden binnen de structuur der filosofische faculteiten zelf – hetgeen wel om enige acties vraagt, wil dit alles beklijven.

De geschiedenis der wijsbegeerte bevindt zich evenzeer in een interessante wisselwerking met algemene wetenschapsgeschiedenis, en cultuurgeschiedenis in het algemeen. Het gaat reeds lang niet meer louter om vernieuwde tekstuitgaven, of kruijen in de huid van klassieke filosofische auteurs, en hun commentatoren tot in het derde en vierde geslacht. Maar ook bredere interactie tussen filosofisch onderzoek en algemene gebieden van historisch onderzoek vergt institutionele zorg en blijvende investeringen wil het zijn volle vruchten afwerpen.

Tenslotte valt een opmerkelijk cluster van filosofische activiteit te bespeuren rond de landelijke onderzoeksschool Ethiek, en diverse locale centra voor toegepast ethisch onderzoek. Voor een discipline als de filosofie die zich ook maatschappelijk wil profileren lijkt dit een ontwikkeling die steun verdient. Met name zou het een goede zaak zijn als deze onderzoeklijnen zouden worden versterkt door fundamenteel methodisch onderzoek, in relatie tot vakwetenschappen met erkende standaards. Hierbij zouden ook enkele vooronderstellingen van het huidige onderzoek

tegen het licht kunnen worden gehouden, zoals de soms onkritische acceptatie van maatschappelijke verschijnselen en navenante politiek correcte ideologieën.

Algemene acties

Steun aan de genoemde ontwikkelingen heeft twee aspecten: actief behoud van bestaande posities, en aandacht voor nieuwe initiatieven. Het is van belang dat de sterkste onderzoekprogramma's in de clusters logica/taalfilosofie/wetenschapsleer en geschiedenis van de antieke tot vroegmoderne wijsbegeerte krachtig gesteund worden en dat de met deze programma's verbonden leerstoelen gehandhaafd blijven. Bedacht moet worden dat de betrokken gebieden, vanwege hun technische moeilijkheidsgraad en de vereiste voorkennis en vaardigheden, over het algemeen niet behoren tot de onderdelen van de wijsbegeerte die de meeste bachelor- of masterstudenten trekken. In het huidige institutionele en financieringsklimaat van de universiteiten en faculteiten leidt dit tot het risico dat de leerstoelen onder druk komen te staan.

In het recente verleden zijn er op deze gebieden initiatieven tot stand gekomen tot nationale organisatorische samenwerking en versterking. Zo is er op het gebied van de logica en taalfilosofie een goed lopende onderzoekschool (UvA, VU, UU, RuG, KUB), en zijn er centra tot stand gekomen op het gebied van de wetenschapsleer (KUN en KUB), de antieke wijsbegeerte (UU en UL), en de middeleeuwse wijsbegeerte (KUN, UL en RuG). Deze samenwerkingsverbanden verdienen ondersteuning van de faculteiten. In het kader van de nieuwe universitaire bachelor-masterstructuur moeten op de genoemde gebieden, in elk geval in de faculteiten die de bovengenoemde samenwerkingsverbanden dragen, onderzoeksvarianten binnen de masteropleiding worden ontwikkeld.

Van belang is ook versterking van de band tussen de wijsbegeerte en substantiële wetenschappelijke en maatschappelijke ontwikkelingen. Ten eerste ligt het voor de hand algemene geschiedenis, wetenschaps geschiedenis, wetenschapsfilosofie, en geschiedenis van de filosofie dichter bijeen te brengen. Daarnaast ligt het voor de hand aansluiting te zoeken bij de meest spectaculaire huidige intellectuele en technologische ontwikkelingen, te weten enerzijds informatiewetenschappen en informatietechnologie, en anderzijds biologische en medische wetenschappen, en genetische en biotechnologie. Deze werpen zowel epistemische als ethische vragen op die zich goed voor reflectie lenen, en waar de Nederlandse filosofie een nog veel actievere rol kan spelen dan thans het geval is. Met name de ethische component vraagt om een combinatie van wetenschappelijke vakkennis en theoretische verdieping, die in de Nederlandse traditie nog minder sterk vertegenwoordigd is, hoewel de bestaande onderzoekschool Ethiek wel een actief en nuttig aangrijpingspunt biedt.

Deze beschouwing leidt tot een keuze voor stimulering van drie speciale ontwikkelingen, in de geschiedenis van de filosofie, de methodische, en de praktische filosofie. De keerzijde van deze aanbeveling is dat het niet zinvol lijkt onderzoeksgebieden te stimuleren die geen Nederlandse traditie kennen.

Een goede vorm om tot de gewenste stimulering te komen lijkt steun aan strategische leerstoelen, en andere acties die kunnen leiden tot centrumvorming, hetzij

lokaal-universitair, hetzij in landelijke samenwerking. (Wat het beste werkt moet hier tellen, niet wat politiek-bestuurlijk wenselijk is op de universitair-politieke handelsmarkt.) In de laatste paragraaf van dit advies zal aan de hand van een drietal cases worden aangegeven hoe met een geringe extra investering dergelijke centra opgebouwd zouden kunnen worden.

Concrete acties

1. Research center for the history and philosophy of science

Actie Nederland beschikt over uitstekende onderzoeksprogramma's in de kennis- en wetenschapsleer. Tevens zijn er voorzieningen voor de wetenschapsgeschiedenis aan de UvA en vooral te Utrecht: het Instituut voor Geschiedenis en Grondslagen van Wiskunde en Natuurwetenschap (Faculteit Natuur- en Sterrenkunde, UU). Het verdient aanbeveling om – naar het voorbeeld van soortgelijke centra te Pittsburgh, San Diego, Minnesota, Oxford, en Cambridge, in Nederland een centrum op te richten dat wetenschapshistorisch en wetenschapsfilosofisch onderzoek combineert.

Toelichting De wetenschappen worden steeds meer erkend als een factor die de geschiedenis mede bepaalt. Toch beschikken universitaire opleidingen geschiedenis in Nederland noch over een bijvak noch over een afstudeerrichting of masters in de *wetenschapsgeschiedenis*. *Wetenschapsfilosofie* geeft een kritische reflectie op wetenschap die in elke wetenschappelijke opleiding van nut is, maar in de laatste decennia zijn diverse leerstoelen in de wetenschapsfilosofie afgeschaft, waardoor het kweken van *Nachwuchs* een probleem is geworden. Beide vakken zouden zich bovendien inhoudelijk kunnen vernieuwen door zich meer te richten op recente ontwikkelingen (informatica/cognitiewetenschap, levenswetenschappen), waardoor interdisciplinaire samenwerking versterkt wordt. Zoals Lakatos eens zei met een parafrase op Kant, is wetenschapsfilosofie leeg zonder wetenschapsgeschiedenis, terwijl wetenschapsgeschiedenis blind is zonder wetenschapsfilosofie. Enerzijds moeten wetenschapstheoretische modellen getoetst worden aan actuele wetenschap en wetenschapsgeschiedenis; anderzijds kan de wetenschapsgeschiedenis het theoretisch kader voor historisch onderzoek ten dele ontleen aan de wetenschapsfilosofie. Het ligt dus voor de hand dat onderzoekers op beide gebieden in één centrum samenwerken: de kwaliteit en relevantie van het onderzoek wordt daardoor versterkt. Hier komt nog bij dat onderzoek in de geschiedenis van de wijsbegeerte vele raakvlakken heeft met wetenschapsgeschiedenis, zodat de contacten tussen wijsgeren en historici ook vanuit dit gezichtspunt zinvol zijn.

Praktische vormgeving Er zijn in Nederland enkele goede concentraties op het gebied van de wetenschapsgeschiedenis. Toch is de meer fundamentele wetenschapsgeschiedenis/ideeëngeschiedenis zwak ontwikkeld. Juist deze is van groot belang voor historisch inzicht in ruimere zin en voor de wetenschapsfilosofie en wijsbegeerte in het algemeen. In het centrum zou onderzoek van dit laatste soort plaats moeten vinden. Men zou kunnen denken aan een locatie in Utrecht voor een dergelijk centrum, maar uiteraard hangt dit ook af van de betrokken landelijke spelers, en de eigen inzet van de betrokken universiteiten.

2. *Filosofie en empirische cognitiewetenschappen*

Achtergrond Informatie en cognitie zijn grondstof voor onze ‘kennis-maatschappij’, en bron van fundamenteel onderzoek naar het gedrag van rationele actoren, biologisch of virtueel. Aldus vindt momenteel een convergentie plaats van disciplines als informatica, taalkunde, logica, economie, en empirische cognitiewetenschappen als psychologie en neurologie. Deze convergentie speelt op een breed terrein, van cognitie op hoger niveau tussen individuen in sociale contexten, tot het belichaamd substraat in hersenen en zenuwstelsel. Kennis en cognitie zijn echter evenzeer filosofische kernthema’s. Zo zijn niet toevallig Nederlandse logici en taalfilosofen gangmakers in het ontwikkelen van modellen voor informatieoverdracht in communicatie, betekenis, en redeneren. Evenzo loopt kentheorie over in kwesties van rationaliteit in economie of informatica. Eenzelfde ‘cognitieve wending’ speelt in de wetenschapsfilosofie, waar kwesties van theoriestructuur of verklaring overgaan in vragen naar intelligente gegevensverwerking in de informatica. Met de recente interesse in het sociale ‘multi-agent’ karakter van cognitie komen ook de ethiek en sociale filosofie in het vizier. Naast deze computationele connectie met informatica en kunstmatige intelligentie is er de moderne neurocognitie. Het is thans mogelijk rechtstreekse metingen te verrichten aan de hersenwerking die het materiële substraat vormt van menselijke cognitieve en affectieve processen. Net als de informatie-technologie, heeft deze techniek vergaande maatschappelijke consequenties, bijvoorbeeld biomedisch. Filosofisch impliceert neurocognitie een opmerkelijke grensverlegging. Zaken die verborgen leken achter een ‘*veil of ignorance*’, waardoor alleen filosofische ‘intuïtie’ schouwde, blijken voor empirische studie vatbaar. Hiermee moeten de *philosophy of mind*, kentheorie, en vele andere gebieden der wijsbegeerte in het reine komen – blijkens een intensieve internationale discussie.

Deze ontwikkelingen spelen reeds in de onderzoeksschool Logica, met onder meer het Amsterdamse Institute for Logic, Language and Computation, de Utrechtse studierichting Cognitieve Kunstmatige Intelligentie, de Groningse ‘School for Behavioral, Cognitive and Neurosciences’, en aanzetten in Leiden en Nijmegen.

3. *Grondslagen van de ethiek*

Achtergrond Investerings in ethisch onderzoek zijn juist in dit tijdsgewricht om diverse redenen lonend. Er is een sterke maatschappelijke belangstelling voor beter onderbouwde ethische reflectie aangaande moreel heikle kwesties. Dit leidt tot een toenemend aantal onderzoeksvragen op het terrein van de medische ethiek, de zogethiek, de dierenethiek, de milieu-ethiek en de sociaal-politieke ethiek. Het Nederlandse onderzoek op deze gebieden sluit bovendien goed aan bij de internationale tendens om theoretische vraagstukken en praktische morele kwesties met elkaar te verbinden. Aldus krijgen wijsgerig-ethische analyses niet alleen een grote praktische relevantie in het actuele maatschappelijke debat, maar toegepaste ethiek wijst ook nieuwe theoretische wegen in klassieke filosofische debatten. Bovendien wordt op deze manier vermeden dat ethisch onderzoek verwordt tot een soort vervangende religie voor beleidsmakers en professionals, die voor subsidiegeld te koop

is. Organisatorisch heeft de Onderzoekschool Ethiek de afgelopen jaren reeds met succes een kader geschapen voor landelijke en internationale samenwerking op dit terrein. Men kan dit versterken door met name de theoretische onderbouwing van de maatschappelijke vraag naar ethiek te versterken.

Aanbevelingen

De geschetste computationele en de experimentele lijn komen samen in het nieuwe NWO initiatief 'Cognitiewetenschappen', dat de komende jaren zwaartepunt zal zijn voor landelijke stimulering. Hier kan de Nederlandse filosofie acte de présence geven. Filosofische thema's komen in een nieuw licht te staan door deze nieuwe interdisciplinaire samenwerking. Maar evenzo kan de opkomende cognitiewetenschap profiteren van filosofische expertise op velerlei terrein. Dit valt met name effectief te bevorderen door:

- a. steun aan een aantal wijsgerige *graduate programs* die een opening creëren naar cognitiewetenschap, en daartoe ook de nodige vakwetenschappelijke inhoud in zich opnemen,
- b. instellen van een strategische leerstoelen in op de centrale interfaces 'Filosofie en Informatica', 'Filosofie en Neurocognitie'.

Investerings zijn nodig ten behoeve van:

- a. Ontwikkeling van landelijke *graduate programs* op het terrein van de meta-ethiek, en op het terrein van de theoretisch onderbouwde professionele ethiek.
- b. Versterking van de clusters die werkzaam zijn op het terrein van de *moral philosophy* (meta-ethiek, fundamentele normatieve theorie en de sociale en politieke implicaties van ethiek) en de *philosophy of mind and action* (handelingstheorie, morele psychologie, theorie van verantwoordelijkheid, persoonlijke en morele identiteit). Deze versterking moet ten goede komen aan groepen die op deze terreinen nu reeds goede resultaten boeken. Voorwaarde voor steun van de zo gevormde onderzoeksclusters is intensieve internationale samenwerking met gerenommeerde buitenlandse instituten.
- c. Financiering van multidisciplinaire onderzoeksprojecten op het terrein van ethiek en ICT en van ethiek en grensverleggende medische technologie (nieuwe genetica, klonen, (xeno-) transplantatie, voortplantings-technologie). Deze projecten dienen de lijn van het NWO-programma Ethiek & Beleid voort te zetten, maar met een sterker accent op theorieontwikkeling en minder op beleidsondersteuning.

De toekomst van het filosofisch onderzoek in Nederland

H. De Dijn

Hoger Instituut voor Wijsbegeerte, Katholieke Universiteit Leuven

Inleiding

Filosofie is geen (gewone) wetenschap. Ze is een *diversiteit* van denkwijzen die een *Archief* (een eeuwenoude traditie van filosofisch nadenken) bewaren en levend houden (de Geschiedenis van de filosofie), de discussie betreffende een bepaald soort problemen ('filosofische' problemen) op hoog intellectueel niveau in stand houden en – zeker in de huidige maatschappelijke en culturele context – tevens een belangrijke kritische en levensbeschouwelijke rol vervullen. Daarnaast brengt zij een combinatie tot stand tussen deze verschillende functies.

Wie richting wil geven aan het toekomstig filosofisch onderzoek moet niet alleen met deze diversiteit rekening houden, maar ook een standpunt innemen inzake de bestaande tendens naar 'verwetenschappelijking' van dit onderzoek. Die verwetenschappelijking is er vooral gekomen onder druk van het vakgroepmodel dat het opzetten van grote programma's voorschreef en van de *publish or perish*-mentaliteit bij de onderzoekers zelf. Deze ontwikkelingen leiden, of dreigen te leiden, tot een afbraak van de bestaande diversiteit van filosoferen. Niet alleen zullen de verschillende filosofische functies verdwijnen, maar ook de verschillende stijlen van filosoferen (analytisch of meer continentaal).¹

Het verleden

Het is het wellicht nuttig eerst naar het verleden te kijken in de hoop er iets van te leren. Verkennings- of visitatierondes in de laatste tien à twaalf jaar resulteerden telkens in een perfect voorspelbaar resultaat.² Het 'beste' onderzoek vond plaats in twee domeinen: dat van de geschiedenis van de wijsbegeerte en dat van de logica en, ietwat schematiserend, de analytische taal- en wetenschapsfilosofie. Betekent dit dat *alle* andere terreinen van de filosofie systematisch minder begaafde onderzoekers aantrekken of dat zij er minder goed in slaagden hun onderzoek internationaal te valoriseren? Dat is moeilijk te geloven. Dit resultaat heeft primair te maken met het feit dat de twee genoemde domeinen zich beter lenen voor 'wetenschappelijke' publicaties in de belangrijkste internationale tijdschriften. Deze terreinen worden gekenmerkt door een relatief grote eensgezindheid wat betreft doelen, methoden en onderzoeksstandaarden en bijgevolg een specialistische arbeidsdeling mogelijk maken (met andere woorden veel vatbaarder zijn voor het formuleren en uitwerken van gemeenschappelijke onderzoeksprogramma's). Men kan dus voorspellen dat toekomstige visitatiecommissies, zeker indien ze uit 'internationaal erkende wetenschappers' zijn samengesteld, waarschijnlijk tot dezelfde resultaten zullen komen. Dit betekent niet dat deze commissies slecht werken of bevooroordeeld zijn ten opzichte van de wetenschappelijkheid van de meeste domeinen van de systemati-

¹ Arnold Burms en Herman De Dijn (1989).

² *Rapport van de Verkenningscommissie Wijsbegeerte* (1987); *VSNU-visitatiecommissie Wijsbegeerte* (1991); *Philosophical Research in the Netherlands: Past Performance and Future Prospects* (1995).

sche filosofie. Het maakt duidelijk dat zo'n internationale commissie adequaat kan oordelen en gemakkelijk een consensus kan bereiken op de genoemde terreinen.

De implicatie hiervan is dat het onderzoek op andere terreinen van de systematische filosofie *grosso modo* waarschijnlijk niet slechter was/is dan op de twee 'sterke' domeinen. Bovendien blijken op deze twee 'sterke' domeinen Nederlandse onderzoekers niet zó buitengewoon prominent aanwezig te zijn, uitzonderingen niet te na gesproken.³

De conclusie van verkenningen of visitaties was dan ook wijselijk *niet* een pleidooi voor een eenzijdige concentratie op de 'sterke punten' en een afbraak van de 'zwakke punten'. Dit zou afbreuk hebben gedaan aan het belang van een breed spectrum van filosofisch onderzoek. Wel werd de suggestie gedaan het 'zwakke' onderzoek te versterken door concentratie in samenwerkingsverbanden.⁴ Deze raad werd gedeeltelijk opgevolgd. Er vond programmering van het onderzoek (met voorwaardelijke financiering) plaats en er werden samenwerkingsverbanden gecreëerd. De programma's die onder druk van dergelijke structurele en financiële beschouwingen zijn opgesteld, vertonen onvermijdelijk een gebrekkige samenhang en een te brede opzet. De reden is dat, gezien het sterk persoonsgebonden karakter van het meeste filosofisch onderzoek⁵, geen andere uitweg overbleef dan het opzetten van parapluprogramma's. Zo bleef het mogelijk onderzoekers inspraak te geven en het onderzoek te financieren.

Analytische versus continentale filosofie

Het is niet verwonderlijk dat op het gebied van de systematische filosofie het vooral de taal- en wetenschapsfilosofie zijn die goed scoren bij visitaties. Dit zijn de terreinen die het meest aanleunen tegen de internationaal heersende analytische stijl van filosoferen. Hier discussieert men op een sterk argumentatieve en soms zeer 'technische' manier over een aantal duidelijk omschreven en algemeen aanvaarde *topics*. Dit betekent echter niet dat hier geen evolutie merkbaar is in thema's of problemen.⁶ De analytische filosofie wordt meer gedomineerd door een bepaalde stijl dan door inhoud of indeling.⁷ Filosofisch onderzoek volgens deze analytische stijl kan het best naar 'wetenschappelijke' normen worden beoordeeld.

De 'nadelen' van dit soort analytisch filosofisch onderzoek zijn: 1. dat het een bijna uitsluitend academische aangelegenheid is en men er zelden in slaagt met stellingnamen of toepassingen buiten de academische sfeer te treden; 2. dat het in zekere zin weinig 'grensverleggend' is: men hoedt zich er doorgaans voor bepaalde discussies te ver door te drijven of bepaalde thema's of problemen aan te pakken wanneer die zich niet (gemakkelijk) lenen voor een argumentatieve behandeling waarop anderen kunnen inhaken.

³ Cf. James W. McAllister (1997).

⁴ Cf. *Rapport van de Verkenningcommissie Wijsbegeerte* (1987), p. 13.

⁵ *Rapport van de Verkenningcommissie Wijsbegeerte* (1987), p. 4 n. 1.

⁶ Men denke hier aan het wegdeemsteren van de *ordinary language philosophy* à la Austin, of van het neo-positivisme à la Ayer.

⁷ Zie noot 1.

De continentale stijl van systematisch filosoferen kan echter eveneens een sterk ‘academische’ vorm aannemen. Het gaat dan eerder om het ontwikkelen van een thematiek of een problematiek op een commentariërende en interpreterende wijze, dikwijls uitgaand van grote teksten uit de traditie van de filosofie. Deze vorm van reflectie leent zich minder voor een wetenschappelijke beoordeling. Zij is kwetsbaar om het gaat om interpretaties die ook nog eens leiden tot eigen inzichten. Deze manier van filosoferen richt zich op originele teksten en verschijnt eerder in de vorm van lange bijdragen of boeken dan in de relatief korte artikelen in Engelstalige toptijdschriften. Deze filosofische producten worden niet zelden onvoldoende wetenschappelijk genoemd door auteurs die zich met historisch onderzoek of een ‘strikte’ interpretatie van historische teksten bezighouden. De manier waarop de reflectie verloopt, *in* een commentaar op de inzichten van ‘grote auteurs’, maakt de teksten waarin ze haar neerslag vindt anderzijds soms moeilijk toegankelijk voor wie niet vertrouwd is met de terminologie en denkwijze van de auteurs. Dit is de reden waarom een goed deel van de continentale filosofie, zoals de analytische filosofie, maar om andere redenen, vrijwel alle contact met het bredere publiek heeft verloren en een puur academische bezigheid is geworden. Dikwijls slagen de auteurs er niet in meer te bereiken dan het parafraseren van teksten in een jargon ontleend aan de bestudeerde auteur(s), maar met een niveau van inzicht ver onder dat van die auteur(s).

Hier wordt niet gepleit voor een keuze tussen de analytische of de continentale stijl van filosoferen. Wel dient opgemerkt te worden dat de analytische manier relatief gemakkelijker te beoordelen is en zich minder leent voor steriel gepraat of zelfs charlatanisme en in het algemeen beter beschermt tegen het gevaar van academische woordenkramerij. Het is echter van groot belang de continentale manier van filosoferen niet af te schrijven. Soms levert zij inzichten op die grensverleggend zijn (zoals de herwaardering van Hegel, ook door bepaalde analytische filosofen, aantoot). De interpreterende manier van filosoferen of de diepgaande studie van grote teksten mag niet worden opgegeven. Het filosoferen in de continentale stijl biedt een uitdaging voor het analytisch filosoferen en omgekeerd. Het kan de verstarring tot een louter academische scholastiek helpen voorkomen. Hier en daar vindt er reeds wederzijdse bevruchting tussen analytische en continentale filosofie plaats. Dit gebeurt zowel op het gebied van de systematische filosofie (b.v. wijsgerige antropologie – *philosophy of mind*) als – vooral – op het vlak van de geschiedenis van de filosofie. De toenadering is wellicht het grootst op die terreinen van de systematische filosofie die relatief perifeer zijn in de analytische filosofie en waar de band met de geschiedenis het nauwst is: sociale en politieke filosofie, cultuurfilosofie.

De laatste jaren is aan de rand van de analytische filosofie een interdisciplinair domein ontstaan dat de naam *Cognitive Science* kreeg (met eigen circuits en tijdschriften⁸). Het gaat hier om een studie van de menselijke geest en intelligentie waarin inzichten aan bod komen uit de psychologie, filosofie, artificiële intelligentie, neurologie, logica, en zelfs robotica en dierpsychologie. Via deze weg probeert men nu zelfs functies als beslissingen nemen, emotionaliteit of moraliteit te begrijpen.

⁸ Cf. bijvoorbeeld de vele publicaties bij de MIT-press.

Deze nieuwe wetenschap ontstond dankzij de interesse in computersimulaties van menselijke kennis en intelligentie. Zij is gekenmerkt door een sterk naturalistische tendens: de klassieke ‘symbolische’ benadering van menselijke waarneming, intelligentie en taal wordt verlaten ten gunste van een ‘computationele’ of ‘connectionistische’ benadering. Wellicht hebben we hier te maken met de zoveelste afsplitsing van een nieuw wetenschapsdomein van de filosofie. Opnieuw – zoals in het verleden – wordt daarbij het einde voorspeld van de filosofie, van een filosofische benadering van de menselijke kennis en intelligentie. Mijns inziens is dit een foutieve gevolgtrekking. Er bestaat immers reeds een uitgebreide discussie over de grenzen van deze nieuwe benaderingswijze, die nieuwe impulsen geeft aan de ‘traditioneel-filosofische’ beschouwingwijze van de menselijke psyche en haar diverse functies en kenmerken.

Filosofisch onderzoek in de context van huidige en toekomstige maatschappelijke en culturele ontwikkelingen

Meer en meer zien wij ontwikkelingen die de toekomst van onze samenleving zullen bepalen. Ik breng enkele ervan summier in herinnering. Allereerst is er de deconfessionalisering of secularisering, die gepaard gaat met de zogenaamde individualisering (die niet tegengesteld is aan een nieuwe ‘tribalisering’ in sekten, nieuwe bewegingen, enzovoort). Deze tendensen brengen met zich mee dat mensen meer en meer genoodzaakt worden zelf ethische zingevingsproblemen ‘op te lossen’. Hoe meer allerlei kaders, waarden en normen hun vanzelfsprekendheid verliezen, hoe meer mensen met lastige ethische, maatschappelijke, politieke en religieuze keuzen worden geconfronteerd. Allerlei nieuwe wetenschappelijk-technologische ontwikkelingen (gentechnologie; medische technologie; klimaatbeheersing; enz.) stellen de mens voor nieuwe vragen en uitdagingen. De globalisering, de mobiliteit en de toegenomen migratiestromen confronteren hem met een verscherping van de problemen die samenhangen met identiteit, nationalisme, racisme en multiculturalisme. Het mensenrechtendiscours wordt meer en meer gebruikt voor politieke doeleinden. Ontwikkelingen in de informatica en het ontstaan van een zogenaamde kennismaatschappij leiden tot nieuwe ethische, maatschappelijke en politieke uitdagingen zoals de verdere *decalage* van de tegenstelling Noord-Zuid, of de tewerkstelling van laaggeschoolden (en dus het probleem van hun identiteit, van hun zingeving aan het bestaan). Het versnelde uittrekken uit de arbeidsmarkt in combinatie met de toenemende vergrijzing scheidt zowel mogelijkheden als problemen voor een grote groep mensen.

Dit zijn slechts enkele van de belangrijke ontwikkelingen in de maatschappij die zeker ook in de volgende decennia het leven van de mensen zullen bepalen. De noodzaak tot (filosofische) reflectie op deze ontwikkelingen wordt door iedereen erkend. De filosofie kan hier in verschillende opzichten van nut zijn:

- als kritische reflectie op bepaalde stromingen (individualisme; subjectivisme en relativisme; fundamentalisme) en op bepaalde evoluties (in de technologie; in de mediawereld);
- als bijdrage aan discussies in het domein van de zingeving en de ethiek, van het recht en de politiek (verheldering van begrippen; kritische reflectie);
- als kritische reflectie op de combinatie wetenschap en technologie, haar relatie tot

- waarden, haar plaats in de cultuur en in de opvoeding;
- als bewaarster van een intellectueel erfgoed waarmee de kennismaking op zichzelf voor vele individuen op diverse wijzen verrijkend kan zijn.

De wijze waarop de filosofie kan inspelen op de nieuwe ontwikkelingen lijkt me van dien aard dat zij hierbij de theologie niet nodig heeft (behalve wat betreft typisch theologische informatie over specifieke godsdiensten). Juist de theologie lijkt nu sterk aangewezen op de filosofie omdat de traditionele godsdienst in zijn concrete inhoud meer en meer is vervreemd van vele individuen en een filosofische propedeuse veronderstelt. Er wordt door ‘ernstige’ filosofen wel eens over geklaagd dat de filosofie in Nederland al te zeer wordt gedomineerd door ‘religieuze’ thema’s en problemen. Men betreurt het dat daardoor te weinig aandacht overblijft voor bijvoorbeeld wetenschapsfilosofische problemen. De reden voor dit gebrek aan aandacht lijkt mij niet zozeer een antiwetenschappelijke attitude van filosofen met een confessionele achtergrond, maar meer het verlangen tegemoet te komen aan een groeiende maatschappelijke vraag naar filosofische ondersteuning van de levensbeschouwelijke en ethische reflectie van individuen in een seculariserende samenleving. Het zou mijns inziens buitengewoon onverstandig zijn deze vraag te negeren. Uiteraard moet het daarbij gaan om een filosofische en geen theologische of religieuze vorm van reflectie.

In het licht van de aangeduide ontwikkelingen lijkt *onderwijs* in de filosofie in de meest brede zin van groot belang, zowel voor de universitaire gemeenschap als voor de brede maatschappij. Het is evident dat dit onderwijs in contact moet blijven met een brede waaier van onderzoek *ongeacht* of dit onderzoek afzet kan vinden in de belangrijkste internationale tijdschriften of bij de voornaamste internationale uitgevers. Het gevaar bestaat dat men, ter wille van een minimale vooruitgang op de internationale *scene*, bereid is tot een afbraak van onderzoeksmogelijkheden op gebieden die voor het eigen publiek (studenten, intellectueel publiek, diverse instanties) van groot belang zijn. Het is daarbij helemaal niet vanzelfsprekend dat een toespitsing op internationaal gerichte onderzoekstopics effectief resulteert in een zoveel hogere internationale *renommée* (behalve misschien op een paar deelgebieden, zoals eerder werd vermeld).

Een te eenzijdige toespitsing op internationalisering zou ook met zich meebrengen dat individueel talent, essentieel voor het wekken van filosofische belangstelling binnen en buiten de universiteit, verloren gaat. Dergelijk talent is niet onverenigbaar met internationale kwaliteit, maar valt er zeker niet mee samen. Originele of inspirerende denkers hebben soms slechts een locale betekenis die echter veel diepgaander kan zijn dan die van internationaal erkende specialisten.

Zwaartepunten en mogelijkheden in Nederland in internationale context

Moeilijkheden

In de geesteswetenschappen in het algemeen en in de filosofie in het bijzonder (zelfs in de analytische filosofie), heeft men niet te maken met een globaal geheel van verworven kennis op basis waarvan onderzoekers zich kunnen concentreren op een aantal weerbarstige problemen. Thema’s en discussies die gedurende een zekere tijd

hevige interesse en sterke interactie opwekken, verdwijnen plots of geleidelijk naar de periferie of zelfs helemaal uit de aandacht (cf. de *ordinary language philosophy* of het structuralisme). Er is zoiets ondefinieerbaars als de *relevantie* van bepaalde thema's, discussies en reflecties. Deze relevantie wordt natuurlijk bepaald doordat anderen daarin meegaan. Maar waarom het een eerder aanslaat dan het ander heeft niet zozeer te maken met een cumulatief ontwikkelingsproces, maar met een bredere context en de veranderingen die daarin optreden (ontwikkelingen in de maatschappij en in de cultuur). Het belang van publicaties kan hieraan meestal niet worden afgemeten zoals in de geneeskunde of de fysica, waar ploegen onderzoekers in een arbeidsdelingssysteem elkaar in het onderzoek beconcurreren.

Voor onderzoekers aan de periferie van de internationale, Anglo-Amerikaanse *scene* van de analytische filosofie zijn er trouwens bijkomende handicaps: de noodzaak van een *perfecte* beheersing van het Engels (waarvan men zich niet altijd bewust is); het bezitten van bepaalde stilistische vaardigheden en sterke vertrouwdheid met de geplogenheden van de analytische discussie. Degelijk, '*mainstream*' werk dat, indien het in een meer centrale context zou gebeuren (aan een bekende Engelse of Amerikaanse universiteit), zal zeker meer invloed hebben. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ook in Nederland Engelstalige tijdschriften het licht zien. Zij bieden de vereiste publicatiemogelijkheden aan de eigen achterban, maar maken het overleven van eigen Nederlandstalige tijdschriften van hoog niveau praktisch onmogelijk.

Ook wanneer onderzoek niet grensverleggend is, ook wanneer het slechts een 'locale' betekenis heeft, kan het toch degelijk onderzoek zijn, in allerlei opzichten belangrijker dan filosofisch toponderzoek. Het paradoxale is dat juist filosofisch werk met een sterk cultuur- of contextgebonden karakter, soms toch internationaal doorbreekt omdat het een geheel eigen stem laat horen of onverwachte perspectieven opent (cf. filosofische auteurs als Umberto Eco, Hans Blumenberg, Gianni Vattimo, Jacques Derrida, Jean-François Lyotard, Gilles Deleuze, enzovoort; het belang van elk van deze auteurs is uiteraard niet onaanvechtbaar). Het probleem is dat de internationale weerklank van dergelijk werk onvoorspelbaar is en niet zelden dubbelzinnig (waarom b.v. Jacques Derrida eerder dan Emmanuel Levinas; Jürgen Habermas eerder dan Hermann Lübbe of Josef Pieper?).

Het is buitengewoon gemakkelijk bestaande expertises af te breken, maar erg moeilijk ze weer op te bouwen, zeker wanneer het gaat om complexe bekwaamheden (wat in de regel het geval is in het domein van de continentale filosofie waar brede historische, culturele, filosofische en hermeneutische kennis en vaardigheden vereist zijn die in een complex leerproces, van leraar op leerling, worden doorgegeven).

Zwaartepunten

Uit de dispariteit van het filosofisch onderzoek en de onbeheersbaarheid van de factoren die de relevantie ervan bepalen volgt een belangrijke consequentie: het is tamelijk onvruchtbaar zich te concentreren op de vraag in welke domeinen vooruitgang zal plaatsvinden en waar filosofisch Nederland de boot kan missen. Een vooruitblik zal trouwens zeer verschillende resultaten opleveren en is afhankelijk van de

filosoof die men consulteert. Hij zal in sterk worden bepaald door de perceptie die iemand van het bestaande internationale veld heeft.

Alvorens deze vooruitblik te doen, is het wellicht nodig eerst *enkele* indicaties te hebben over de huidige onderzoekssituatie in Nederland. Daartoe heb ik bij NWO de thema's opgevraagd van goedgekeurde onderzoeksprojecten in het domein van de systematische filosofie (van 1992 tot 1999).⁹ Dit geeft toch *enige* aanduiding *ten aanzien van de toekomst*, aangezien het gaat om een keur van jonge onderzoekers die niet zomaar van onderzoeksobject zullen veranderen. Het is natuurlijk niet eenvoudig te beslissen wat tot het domein van de systematische wijsbegeerte behoort en wat niet (namelijk: eerder tot het domein van de geschiedenis van de filosofie). De meeste thema's vallen echter binnen de systematische wijsbegeerte (43 van de 46 titels). Wat opvalt is het grote aantal auteursstudies of, beter, studies over thema's of problemen die via een of meerdere auteurs worden behandeld (26). Dit bevestigt wat eerder werd opgemerkt: een groot deel van het systematisch onderzoek in Nederland gebeurt via de interpretatie en de discussie van een of meerdere, gewoonlijk 'grote', filosofen (16 betroffen wijsgeren gesitueerd in deze eeuw). Het aantal studies van thema's of problematieken zonder expliciete band met het werk van (grote) filosofen was veel kleiner (18) en daarvan vormt de meerderheid wetenschapsfilosofische studies (11); plus een miniem deel (3 à 4) vormt studies in de analytische trant. Opvallend is de afwezigheid van projecten op het gebied van de *Cognitive Science* en de *Philosophy of Mind and Language* (misschien elders terug te vinden bij taalstudie of linguïstiek?). Zoals ook te verwachten was, valt het grootste aantal studies (op 43) binnen het domein van de wetenschapsfilosofie (11) en de wijsgerige antropologie (10); de rest – opmerkelijk genoeg (?) – in het domein van de metafysica (8), en de cultuur- en geschiedenisfilosofie (7); zeer beperkte aantallen: de ethiek (4 à 5), de politieke filosofie (2 à 3) en de filosofie van de kunst 2.. Wat de wetenschapsfilosofie betreft, gaat het in hoofdzaak om studies over aspecten van of problemen aangaande bepaalde wetenschappen (geneeskunde, sociobiologie, biologie, quantumfysica, econometrische geschiedenis); slechts een paar hebben betrekking op een algemeen wetenschapsfilosofisch-epistemologische thematiek. Religie-filosofische thema's werden niet meegedeeld, maar zijn wel aanwezig, gerubriceerd bij systematische theologie (wat wijst op de eerder vermelde onduidelijkheden betreffende het terrein van de theologie); ook hier lijkt het dikwijls te gaan om auteursstudies of tekstinterpretaties.

Opnieuw wil ik beklemtonen dat het hier slechts gaat om grove indicaties. Toch lijken ze mij grotendeels te stroken met mijn verwachtingen betreffende de huidige distributie van het filosofisch onderzoek in Nederland. De vraag die zich hier onmiddellijk opdringt, is of het goed is dat het onderzoek in de systematische filosofie zich vooral richt op de interpretatie van (een beperkt aantal) grote auteurs. Deze bezorgdheid hoeft niet uitsluitend verband te houden met het (gewettigde) verlangen tot grotere participatie in internationale discussies. Ze kan ook oprijzen vanuit het oogpunt van de bredere, maatschappelijk en culturele opdracht van de filosofie: komen de historisch-interpretatieve studies daar werkelijk in tegemoet?

⁹ Mijn dank aan Mw. drs. A.H. Rippen, uitvoerend secretaris van het NWO-Gebiedsbestuur Geesteswetenschappen (Stichting voor Filosofie en Theologie).

Vooruitblik; mogelijkheden

Bepaalde domeinen, thema's of problemen zullen, internationaal gesproken, zeker nog geruime tijd het onderzoek beheersen. Ik vermeld een aantal daarvan en duidtentatief aan of Nederland, gezien het aanwezige potentieel, daarin kan (zal?) participeren. Aangezien dit niet tot mijn opdracht behoort, zal ik het niet hebben over de geschiedenis van de filosofie of het grondslagenonderzoek.

Gemakkelijk te voorspellen is de verdere opkomst van de zogenaamde *Cognitive Science* die reeds een groot deel van het vroegere onderzoek van de *Philosophy of Mind (Thought, Action) and Language* naar zich toehaalde. Het is goed mogelijk dat deze nog hybride wetenschap zich meer en meer ontvoogdt van de filosofie. Het zou fout zijn te denken dat dit impliceert dat de *Philosophy of Mind and Language (Thought and Action)* en zelfs de traditionele *Theory of Knowledge* daardoor ten dode zijn opgeschreven. Het ontstaan van de (experimentele) psychologie heeft evenmin een eind gemaakt aan de wijsgerige antropologie of de *Philosophy of Mind* (ook al betreuren sommigen dit nog steeds). Al dan niet in discussie met adepten van de *Cognitive Science* blijven deze laatste domeinen floreren respectievelijk binnen de continentale en de analytische filosofie. Weinig of niets wijst op een grote interesse van systematische filosofen in Nederland voor *Cognitive Science*. Wel zouden zij kunnen worden aangespoord tot meer deelname aan de discussies in de *Philosophy of Mind*. Er werd reeds een begin gemaakt met een toenadering tussen bepaalde discussies in de *Philosophy of Mind* en de continentale wijsgerige antropologie (omtrent thema's als bewustzijn, intentionaliteit, vrijheid, wilszwakte, psychopathologie, enzovoort). Nederlandse filosofen, die niet zelden met beide stijlen en tradities vertrouwd zijn, kunnen hier een echte bijdrage leveren. Ook de discussie omtrent de limieten en vooronderstellingen van de *Cognitive Science* zou, gezien het toenemend belang van die discipline, aandacht moeten krijgen.

Bepaalde grote projecten in de analytische filosofie zullen zich nog wel een tijd handhaven (tot opnieuw een zekere verzadiging optreedt en een nieuw thema of een nieuwe toegangsweg wordt ontdekt die een nieuw elan geeft aan de discussies en een nieuwe focus biedt voor onderzoek). Dit lijkt me zeker het geval met de onderzoekslijn Quine – Putnam – Davidson – McDowell (en anderen). Het gaat hier om een globaal discussieprogramma waarin veel filosofen via enkele toptijdschriften participeren en waarin allerlei deelgebieden van de systematische filosofie worden betrokken: diverse ontologische, epistemologische, taalfilosofische, handelingsfilosofische, zelfs ethische en kunstfilosofische problemen blijken daarbinnen op een vruchtbare manier aan bod te kunnen komen. Dit 'paradigma' is ook daarom interessant gebleken omdat het, onder meer via Wittgenstein, toenadering mogelijk maakt tussen traditioneel continentaal en analytisch filosofisch onderzoek (Cf. R. Rorty, D. Henrich, E. Tugendhat, J. Habermas) en omdat het een deel van het (eerder tanend?) wetenschapsfilosofisch onderzoek laat aansluiten bij een bredere discussie (cf. het werk van B. van Fraassen). Het is evident dat Nederlandse filosofen moeten pogen in deze discussies te participeren, vooral omdat dit discussieprogramma vermeende barrières tussen de continentale en analytische tradities doorbreekt.

Zoals de laatste visitatiecommissie van het filosofisch onderzoek in Nederland heeft geconstateerd¹⁰, zijn in het domein van de analytische filosofie enkele onderzoeksgroepen actief die zeer goed werk verrichten: enerzijds in de taal filosofie (de filosofische semantiek van de natuurlijke taal (of talen) zowel als van diverse logische systemen), anderzijds in meer epistemologisch of ontologisch georiënteerd onderzoek. Het is evident dat deze groepen de kans moeten krijgen zich verder waar te maken, ook op internationaal gebied. Men moet hopen dat zij in de toekomst meer masters van hoogstaand niveau aantrekken.

Andere domeinen die, gezien de maatschappelijk evolutie, in de toekomst alleen maar belangrijker kunnen worden, zijn de ethiek, de rechtsfilosofie, de sociale en politieke filosofie, en de filosofie van de techniek. Discussies op deze terreinen zijn eerder perifeer in de analytische filosofie, maar ze zijn wel prominent aanwezig op het internationale publieke forum (met denkers als C. Taylor, A. MacIntyre, M. Walzer, R. Dworkin, J. Rawls, enzovoort). In Nederland bestaat reeds een grote belangstelling voor deze discussies die onvermijdelijk een vertaling vragen naar de eigen context, traditie en toekomst. Thema's die prominent zullen blijven, zijn op hetzelfde moment oud en nieuw: het probleem van de grond van de ethiek (*ratio* of sensibeleit; plicht of utiliteit; ...); vrijheid en gelijkheid; ethiek en deugd; rechtvaardigheid en recht; communitarisme versus liberalisme; nationalisme; democratie; republikenisme; multiculturalisme; enzovoort. Zoals tijdens de laatste visitatieronde bleek, is ook op deze terreinen een aantal onderzoekers aan het werk die goed in contact staan met internationale discussies en die bekwaam zijn daar vruchtbaar aan bij te dragen en ze te vertalen naar de eigen context (met werk over universalisme-particularisme; narratieve ethiek; groepsrechten; enzovoort). Ook dit soort onderzoek moet zeker gecontinueerd worden, wellicht breken kwalitatief hoogstaande studies zo beter door op internationaal niveau.

De discussies betreffende ethiek, recht en politiek komen in Nederland ook indirect aan bod in allerlei cultuurfilosofische publicaties die goed hun weg vinden naar een breed intellectueel publiek.

Door bepaalde maatschappelijke evoluties zal ook de zogenaamde toegepaste ethiek in zijn diverse vormen (biomedische ethiek; milieu-ethiek; *business ethics*; media-ethiek; gezondheidsethiek; enzovoort) ongetwijfeld op zijn huidige elan verdergaan. Opnieuw is hier een belangrijke rol weggelegd voor Nederlandse filosofen. Zij kunnen en moeten vanuit hun vertrouwdheid met analytische discussies terzake en hun gesitueerdheid in een niet-Angelsaksische context en denkwijzen, een kritische rol spelen ten aanzien van een puur proceduraal verstaan van dit soort ethiek en ten aanzien van bepaalde utilitaristische of objectivistische tendensen in dit domein.

Ook wat de filosofie van de techniek betreft, zal de belangstelling zeker niet afnemen. Tot op heden lijkt de belangstelling in Nederland vooral te zijn uitgegaan in de richting van een receptie van elders ontwikkelde ideeën (een paar lovenswaardige uitzonderingen niet te na gesproken)¹¹. Opnieuw is hier een terrein aanwezig waarop men zich zowel nationaal als internationaal veel sterker kan profileren.

¹⁰ Cf. *Quality Assessment of Research – Philosophical Research in the Netherlands* (1995).

¹¹ Zie toch het themanummer 'Nederlandse filosofen over de techniek': *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* 89:1 (1997), besproken door Jaap van Brakel in *Tijdschrift voor Filosofie* 59:1 (1997), p. 170-2.

Domeinen als de metafysica, de wijsgerige antropologie¹², de cultuurfilosofie, de wijsgerige esthetica of filosofie van de kunst worden doorgaans vooral bestudeerd via de interpretatie van ‘grote’ auteurs of belangrijke teksten. Dit mag zo blijven, maar het is te hopen dat deze studies leiden tot meer systematische en originele beschouwingen op de betrokken terreinen. Het blijkt dat een aantal essays, gepubliceerd op deze terreinen, de weg naar een breder publiek heeft kunnen vinden. In het licht van de eerder beschreven maatschappelijk-culturele veranderingen, lijkt ook in de toekomst een belangrijke rol voor wijsgerig-antropologisch, metafysisch en cultuurfilosofisch onderzoek weggelegd. De manier waarop dit onderzoek tot nu werd en in de toekomst zal worden verricht, kan een tegengewicht bieden aan bepaalde reductionistische tendensen aanwezig in de huidige cultuur (reductie van zin en waarden tot het subjectief ervaarbare; van de betekenissen die het menselijk leven bepalen tot manipuleerbare, subjectieve ‘constructies’).

Om de doorbraak van kwalitatief hoogstaand en origineel werk op internationaal niveau te bevorderen, is het misschien goed selectiemechanismen en financiering die voor degelijk vertaalwerk (in nauwe samenwerking met de auteur of auteurs) zorgen in het leven te roepen. Dit zou tevens kunnen verhinderen dat interessant werk primair of uitsluitend in het Engels verschijnt.

Besluit¹³

De filosofie en het filosofieonderwijs hebben een brede intellectuele en maatschappelijke betekenis en zullen die in de toekomst zeker blijven houden. Gezien de noodzaak van een nauwe band tussen onderwijs en onderzoek, is het essentieel dat systematisch filosofisch onderzoek blijft floreren in een zo breed mogelijk spectrum van disciplines, thema's en problematieken (en in nauw contact met de geschiedenis van de filosofie).

Het gevaar bestaat dat men, ter wille van een minieme en onzekere vooruitgang op het gebied van internationale erkenning bereid gevonden wordt tot een afbouw van onderzoeksmogelijkheden op domeinen en punten die voor het eigen publiek binnen en buiten de universiteit van groot belang zijn.

Een te eenzijdige toespitsing op internationalisering zou tevens met zich meebrengen dat individueel talent, essentieel voor het wekken van filosofische belangstelling zowel binnen als buiten de universiteit, verloren gaat. Dergelijk talent is niet onverenigbaar met internationale kwaliteit, maar valt er niet mee samen: originele of inspirerende denkers hebben soms slechts een locale betekenis die echter veel diepgaander kan zijn dan deze van internationaal erkende specialisten.

Als onderzoek goed past in internationale discussies en tendensen, is het vanzelfsprekend dat onderzoekers daarbij aansluiten en ‘competitief’ zijn via internationale publicaties (niet alleen in artikelen, maar ook in boeken).

¹² Hoe moeilijk het is onderzoek in de filosofie (in Nederland) internationaal te beoordelen, mag hieruit blijken dat de meeste analytische filosofen de term ‘wijsgerige antropologie’ niet begrijpen, en het soort studies dat onder die noemer verschijnt moeilijk kunnen plaatsen, laat staan ze als ‘volwaardig filosofisch’ beschouwen.

¹³ Mijn dank voor suggesties en discussie omtrent ‘de toekomst van het filosofisch onderzoek in Nederland’ aan mijn collega's: Arnold Burns, William Desmond, Carlos Steel, André Van de Putte.

Faculteiten Wijsbegeerte hebben de taak het erfgoed van de filosofie, d.w.z. een lange traditie van eigensoortige, filosofische vragen, via onderwijs én onderzoek levend te houden. Dit geldt ook voor die domeinen en vragen die momenteel minder sterk in de belangstelling staan, of minder direct aansluiten bij de maatschappelijke interesse van de dag (cf. metafysische, ontologische en wetenschapsfilosofische vragen).

Er dient voor gewaakt te worden dat goed onderzoek, van welke aard ook, (tevens) in het Nederlands wordt gepubliceerd, d.w.z. in Nederlandstalige boeken en tijdschriften, ook van hoog niveau.

Internationale erkenning van degelijk of origineel werk aan de periferie van de internationale filosofische *scene* is niet vanzelfsprekend, maar evenmin onmogelijk. Onderzoek dat relevant is voor de eigen maatschappelijk-culturele context en getuigt van degelijkheid en originaliteit zou via vertaling bij internationale uitgevers of tijdschriften kunnen worden aangeboden. De noodzaak van excellentie in het vertaalwerk wordt gewoonlijk schromelijk onderschat.

Er moeten inspanningen worden geleverd om filosofisch onderzoek minder te kanaliseren naar in hoofdzaak interpretatief onderzoek (dat niet zelden blijft steken in het jargon van de bestudeerde teksten en auteurs) en meer naar thematisch onderzoek (zowel in de continentale als in de analytische stijl).

Bibliografie

- Burms, A. en Dijn, H. De, 1989, 'Analytische wijsbegeerte', in: P. Demeester, e.a. (red.), *Wetenschap Nu en Morgen*. Leuven, Leuven Universitaire Pers, p. 43-54.
- Dijn, H. De, 1997, 'De universiteit en de geesteswetenschappen', in: *Onze Alma Mater* 51, p. 7-30.
- Geesteswetenschappen in Nederland en Vlaanderen. Rapportage van de Nederlands Vlaamse Expertgroep Geesteswetenschappen*, 1997.
- Haafden, A.W. van, 1997, 'Voor het Nederlands als wetenschappelijke taal', in: *Pedagogisch Tijdschrift* 22:3, p. 97-105.
- McAllister, J. W., 1997, 'Philosophy of Science in The Netherlands', in: *International Studies in the Philosophy of Science* 11:2, p. 191-204.
- Nederlandse filosofen over de techniek*, 1997. *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* 89:1.
- Quality Assessment of Research – Philosophical Research in the Netherlands: Past Performance and Future Perspectives*, 1995. Utrecht: VSNU.
- Rapport van de Verkenningcommissie Wijsbegeerte*, 1987 (rapport van de 'Commissie Verbeke').
- V1IR, 1996, *Om de kwaliteit. Een analyse van het beleid van de Vlaamse universiteiten inzake kwaliteitszorg in het wetenschappelijk onderzoek*. Brussel, Vlaamse Interuniversitaire Raad.
- VSNU-visitatiecommissie Wijsbegeerte, 1991, *Rapport waarin de Visitatiecommissie Wijsbegeerte haar bevindingen ten aanzien van het onderwijs binnen de studierichtingen Wijsbegeerte en Wijsbegeerte van wetenschap, technologie en samenleving heeft vastgelegd*. Utrecht: VSNU.

Van grondslagenonderzoek naar informatiewetenschap

J.F.A.K. van Benthem
Institute for Logic Language and Computation (ILLC),
Universiteit van Amsterdam

Bedoelingen

De KNAW vraagt een kort essay, niet bij voorbaat door compromissen vermolmd of door politieke correctheid ontmand. Ik heb daarom getracht een pregnante persoonlijke visie op ons vak te formuleren, geijkt aan gesprekken met collega's binnen- en buitenslands. Ze mondt uit in enkele aanbevelingen voor de toekomst, die ik gaarne ter discussie voorleg. Het specifieke gebied wat men mij heeft bemeten is het 'grondslagenonderzoek'. Deze historische metafoor stamt uit een tijd toen men kennis nog zag als een huis, dat op rotsen en niet op zand moet zijn gebouwd. Voor mij staat echter niet eenmalig funderen van kennis centraal (dat kan helemaal niet), maar schuilt de betrouwbaarheid van menselijke cognitie in voortdurende activiteiten van construeren, repareren, en even belangrijk: ondermijnen, slopen... Fundamentalisme valt te wantrouwen. Dus neem ik maar de vrijheid om te schrijven over de methodische component van de filosofie, en zelfs af en toe de wijsbegeerte in het algemeen. Ik schroom verder niet in mijn tekst te chargeren, maar steeds uit een goed hart. Elke apodictische bewering in de volgende tekst is een tegoedbon voor discussie...

The state of the art

Mijn algemene indruk, als relatieve buitenstaander sinds ik in 1986 verhuisde naar een wiskunde-informatica-omgeving, is dat de Nederlandse filosofie niet ongemeen floreert. Ik hoor niet van opzienbarende nieuwe ideeën of personen, en de onstuimige intellectuele gisting van de gouden jaren zestig en zeventig lijkt voorbij. Internationaal beleeft het vak evenmin een Gouden Eeuw. De continentale filosofieën lijken vermoeid, de Angelsaksische analytische filosofie soms meer dan dat. Er zijn overigens wel bloeiende subculturen hier en daar, en ook trekt het vak nog steeds evident getalenteerde studenten. Ik heb deze situatie iets nader beschreven in mijn opstel 'Pleidooi voor de Filosofie' (1996B), en zal dat niet uitvoerig herhalen. Grosso modo produceren Nederlandse wijsgerige faculteiten professionals van goed niveau. Maar het schort veelal aan originaliteit, interne dynamiek en externe impact. De verheven 'kritische distantie' waar de KNAW-uitnodiging van gewaagt, dient vaak als vrijbrief voor onbekendheid met, of zelfs negeren van, de feitelijke gang van wetenschap en maatschappij. In plaats daarvan treden interne discussiespelen die het 'specifiek filosofische' afschermen tegen externe informatie. Irritante voorbeelden zijn te vinden in de Angelsaksische literatuur, zoals hoogdravende artikelen die a priori 'grenzen' en 'onmogelijkheden' aantonen voor taalkundig of cognitief onderzoek, zonder zichtbaar contact met wat daar momenteel echt gebeurt. Ook veeg is de mode van het 'schematisme'. Dit construeert voor elke filosofische kwestie een matrix van mogelijke 'posities', geheel los van de vraag of enige met rede begiftigde persoon deze ooit heeft ingenomen en voert vervolgens

abstracte discussies tussen stromannen van deze matrix. Overigens kan deze kritiek autobiografisch gekleurd zijn. Werner Stegmüller merkt op, in de voorwoorden der tweede en latere drukken van zijn 'Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie' (1975) dat zijn empathie voor algemene filosofische systemen gestaag is afgenomen sinds zijn jeugd, en dat hij steeds meer behoefte heeft aan confrontatie met harde feiten en precisie.¹ Mijn eigen intellectuele ervaring is dezelfde, wellicht tegen de algemene trend der ouderdomsverschijnselen in.

Nederlandse sterkten en zwakten

De VSNU-visitatiecommissie Wijsbegeerte (1996) identificeerde met haar hoogste cijfers met name twee gebieden als internationale zwaartepunten van het wijsgerig onderzoek in Nederland. Dat waren de logica en taal filosofie in Amsterdam en de wetenschapsfilosofie in Groningen. Dit lijkt inderdaad de realiteit, als we het strenge criterium hanteren van 'agendabepaling'. Wie heeft een duidelijk onderzoeksprogramma in gang gezet dat de toon zet op een solide gebied met hoge standards, waarvoor men 'naar Nederland moet komen'? Dat beide methodologische vakken zijn, gelieerd aan vakwetenschappen, verbaast niet in onze culturele traditie. Nederland is deze eeuw prominent in de exacte wetenschappen, en de uitstraling van deze bloei is onmiskenbaar. De internationaal meest beroemde Nederlandse filosoof in deze eeuw is L.E.J. Brouwer, de grondlegger van het intuïtionisme. Dit verwierf zijn slagkracht door een *combinatie* van werkende wiskunde en een aansprekend wijsgerig programma, en dat heeft een toon gezet. Voorts werden enkele historische programma's in de visitatie hoog aangeslagen (Leiden, Nijmegen, Utrecht). Maar ook deze vertonen dezelfde teneur, en combineren filosofie met vakwetenschappen als geschiedenis en filologie, waarin Nederland eveneens een sterke traditie kent. Tenslotte kende de visitatie nog enkele hoge cijfers voor een aantal individuen, die dit algemene beeld echter niet wezenlijk veranderen.

Mijn verdere beschouwing volgt niet uit (en impliceert evenmin) een oordeel over andere filosofische deelgebieden. Ik noem wel enkele algemene aspecten van wijsgerig onderwijs en onderzoek die originele intellectuele bloei bemoeilijken. Eén daarvan werd al sterk bekritiseerd door Popper, en wel de cultus der grote filosofen. Dit brengt studenten een houding bij van 'wat bedoelde deze persoon, deze tekst?', in plaats van 'wat vind ik zelf?' Een tweede is de religieuze sfeer waarmee veel filosofen nog gepaard gaat. De tongval en oogopslag van veel collega's in werkende toestand, en de rituelen van voorouderverering, maken duidelijk dat we een geseculariseerde religie, dan wel een gesacraliseerde praktijk celebreren. Sommige vaktermen hebben een alleen religieus te begrijpen emotioneel appél, zoals 'reflectie' en 'kritische distantie', vergelijkbaar met 'inkeer' en 'boete'. Dit is dodelijk voor de speelsheid, en gebrek aan respect voor gezag die creativiteit bevoert. Een derde probleem is verschotting. Er zijn vele punten en lijnen waar de thema's van filosofische subdisciplines elkaar raken. Ethiek loopt naadloos over in speltheorie en rationeel beslissen en daarmee aan de grondslagen van kennislogica en cognitiewetenschap.

¹ Overigens is Stegmüller's genuanceerde en openhartige visie op de stand der filosofie en haar interactie met de wetenschap en samenleving nog steeds zeer relevant voor de discussie die de KNAW thans beoogt.

Maar er vindt geen zinvolle interactie plaats. Wel internationaal tussen economen, informatici en logici ², niet met ethici. Sociale filosofie raakt aan sociologie, economie, analyse van organisaties, en dan ook: bronnen en stromen van informatie. Maar er vindt geen zinvolle interactie plaats. Wel in Nederland tussen sociologen, informatici, logici en taalfilosofen ³, niet met sociale filosofen. De scheidslijn werkt overigens van beide kanten. ‘Wijsbegeerte doen’ betekent voor sommige collega’s afscheid nemen van de vakwetenschap, en gaan schrijven in een trage, gedragen stijl die het contact met de snellere discussieritmen van elders effectief doorbreekt. Waarom? Wat veroorzaakt deze culturele omslag?

Informatie en cognitie: vliegt weer een geesteskind uit?

De bovenstaande beoordeling is zelf al teken van een verwijdering die om analyse vraagt. Het complex van logica, taalfilosofie, en wetenschapsfilosofie lijkt op weg naar een eigenstandige thematiek, en zou heel goed de volgende afsplitsing van de filosofie kunnen worden tot zelfstandige wetenschap. In feite is dit precies wat ik zelf bespeur en toejuich. Traditionele vakomschrijvingen zeggen dat de logica de studie is van geldig redeneren, de taalfilosofie van de principes van betekenis en taalgebruik en de wetenschapsfilosofie van structuur en reikwijdte van wetenschappelijke kennis en vaste patronen in haar verwerving. Men zou hierbij nog de kenleer als overkoepelende discipline kunnen noemen, die bronnen en genres van kennis in het algemeen beschouwt, zowel alledaags als wetenschappelijk. ⁴ Maar a priori definities zeggen weinig; inzichtgevender noemers voor onze tijd zijn te vinden in de feitelijke loop en samenhang van deze gebieden. Hun inhoud is de laatste decennia sterk verdiept en verbreed. Logica ontwikkelt zich tot een algemene studie van informatieprocessen (zie het themanummer ANTW 90:1 (1998)), taalfilosofie heeft zich verbreed tot een gerespecteerde tak van fundamentele taalkunde, en wetenschapsfilosofie kent ook een breed cognitief programma (Kuipers 1997) dat kennisprocessen van langere duur en ruimere sociale dimensies omvat. Bovendien is de coherentie tussen deze stromen toegenomen, zodat veel thema’s nauwelijks meer te benoemen zijn naar aparte origine. Ik durf bijv. de stelling aan dat de meeste thema’s in de huidige formele wetenschapsfilosofie in wezen dezelfde zijn als die in de moderne cognitief georiënteerde logica. ⁵

Een systematische noemer voor het bovenstaande is de volgende. Alle genoemde thema’s hebben te maken met *informatie*: haar structuur, verwerving en verwerking. ‘Informatie’ is in deze eeuw opgekomen als unificerend element tussen vele traditionele wetenschappen, terwijl het tegelijkertijd steeds meer in ons dagelijks leven penetreert. De wetenschappelijke en de sociale revolutie gaan momenteel samen en het zijn niet de revoluties der barricaden van de jaren zeventig... Daarmee wordt de

² Een voorbeeld zijn de bloeiende TARK conferenties (‘Theoretical Aspects of Rationality and Knowledge’), opgezet door informatici uit de para-universitaire IBM Research Labs, en inmiddels een ontmoetingsplaats voor informatici, logici, taalkundigen, economen, en filosofen.

³ Exemplaren van al deze soorten leven samen in het Amsterdamse onderzoeksinstituut ILLC.

⁴ Deze laatste is echter geen gebied met een sterke dynamiek als de eerste drie. De oude adel renteniert.

⁵ Voorbeelden: verklaren, voorspellen, causaliteit, observationeel versus theoretisch vocabulaire, theoriestructuur, dynamiek van theorieën en concepten, structuur en ontwikkeling van onderzoeksprogramma’s.

vraag essentieel wat informatie nu eigenlijk is, en hoe zij precies functioneert. Hier vinden de genoemde wijsgerige disciplines een natuurlijke plaats. Logica bestudeert manieren om nieuwe informatie te onttrekken aan oude, en meer algemeen: transformaties van informatie. Taal filosofie bestudeert symbolische (en soms ook grafische) representaties van informatie, en de communicatiemechanismen die hierbij horen. Beide beperken zich hierbij meestal tot het interval van woord- en zinsniveau tot discourse: tekst en dialoog. Wetenschapsfilosofie bestudeert dan de structuur en ontwikkeling van grotere informatieve en communicatieve gehelen, theorieën en onderzoeksprogramma's.

Nu zullen veel beoefenaren van logica, taal filosofie of wetenschapsfilosofie zichzelf slecht herkennen in dit tableau. Hun zelfbeeld is anders. Gaat bijvoorbeeld wetenschapsfilosofie niet over datgene wat wetenschap *anders* (wellicht beter) maakt dan alledaagse informatie? De feiten wijzen dat niet uit. De verschijnselen die wetenschapsfilosofen in het vizier hebben zijn algemeen cognitieve thema's, die in de wetenschap slechts wat meer in reïncultuur voorkomen dan in het volle leven. Heel tekenend zien we dan ook bijna al die thema's terugkomen in de Artificiële Intelligentie en zelfs de kerninformatica (van Benthem 1989, 1996A). Veel debatten die de grenzen willen dicht houden verliezen in dit licht hun belang.⁶ Soortgelijke observaties gelden evenzo voor de moderne taal filosofie, die in wezen algemene structuren van teken- en regelsystemen bestudeert. Dit alles zegt overigens niet dat deze voormalige wijsgerige subdisciplines tot elkaar 'reduceren'. Integendeel, het wetenschaps-filosofisch repertoire bevat ook niet-logische methoden (zoals statistische) en in de logica onderbelichte thema's als *leren* (thans breed in opkomst, zowel in wetenschap als in de praktijk) die tot een aanmerkelijke verrijking van een gemeenschappelijke agenda leiden. Ook de taal filosofie bevat andere dan logische methoden en thema's (*speech act* theorie, regels en conventies, conceptvorming) met een zelfde belofte. Een breed en complex werkterrein als 'informatie' kan zich geen vooropgezet methodisch purisme veroorloven.

Naar een nieuwe informatiewetenschap?

Een bredere achtergrond voor de geschetste convergentie binnen de methodologische stroom van de filosofie is te vinden in het pamflet van Benthem, Smeulders & Stokhof (1997), dat het volgende beeld schetst. Informatie berust op het empirische feit dat situaties gecorreleerd zijn met andere, en ons aldus iets over die andere kunnen leren. Voorwaarde hierbij is de regelmatige fysische 'precognitieve structuur' van de werkelijkheid om ons heen, die zijn eigen structuren en regels heeft. Hiervan kunnen cognitieve actoren vervolgens gebruik maken, voor zover daartoe in staat gesteld door hun perceptieve vermogens, waarbij allerlei transformaties optreden tot uiteindelijk bewust manipuleerbare (symbolische) structuren optreden. Hier ligt dus een traject 'van fysica tot logica'. Zinvol gebruik en transformatie van informa-

⁶ Zo is in de wetenschapsfilosofie veel gesproken over 'taalvrijheid' van formele theorieanalyse (waarmee de logica op afstand blijft). Maar de echte vraag is hoeveel symbolische representatie nodig is voor welk cognitief doel. Bijv. zodra we wetenschapsfilosofie computationeel maken (een recente ontwikkeling die past in ons algemene beeld) is zo'n representatie noodzakelijk. A priori *sweeping statements* zijn improductief.

tie op dit hoogste niveau vooronderstelt cruciaal intentionaliteit (van een mens, of wellicht ook een machine). Bovendien is voor mensen kenmerkend dat deze hogere informatieniveaus niet individueel, maar sociaal worden gestructureerd en gemodificeerd.

Het zal duidelijk zijn dat vele bestaande wetenschappen met dit totale verschijnsel van doen hebben, lopend vanaf neurologie en psychologie tot filosofie en taalkunde. Ook hier, en dus veel breder dan in het bovenstaande, kan men agenda's zien convergeren. Om concrete voorbeelden goed in kaart te brengen is het nuttig om, met de informatici, te onderscheiden tussen *representatie* en *berekening*. Wij gebruiken, op allerlei niveaus in het bovenstaande, passende representaties (coderingen) van informatie om daar eenvoudige en doeltreffende berekeningen op te kunnen uitvoeren. En die twee componenten staan in wisselwerking. Voorbeelden vinden we in taalgebruik, maar evenzeer in het verwerken van beelden of het verspreiden van nieuws. Meestal vinden deze processen plaats in een sociale context, waar meerdere actoren informatie delen en samenwerken in de transformatie daarvan (bijv. in zoiets basaals als vragen en antwoorden). We zien dus de agenda's convergeren van een breed spectrum van disciplines, met naast de reeds genoemde ook nog eens informatica, kunstmatige intelligentie, argumentatietheorie, sociologie en economie. Talloze voorbeelden illustreren deze gemeenschappelijkheid, althans voor wie ogen heeft om te zien.

De nieuwe constellatie die zich aldus vormt zijn de *informatiewetenschappen*, een nieuwe academische categorie naast natuurwetenschappen, geesteswetenschappen en sociale wetenschappen. Deze hergroepeert delen van alle zojuist genoemde disciplines. Wat is daarbij de rol van logica, taalfilosofie en wetenschapsfilosofie? In onze visie schuilt er binnen dit bredere milieu een kern die zich bezig houdt met systematische theorievorming over informatie: structuur, overdracht, transformatie. Fundamentele vragen hiervoor zijn makkelijk aan te geven. We noemen enkele uit van Benthem, Smeulders & Stokhof (1997):

1. Het raadsel dat niemand echt begrijpt: waarom werkt cognitie zo goed? (Bijv., wat speelt zich allemaal af bij uw snelle begrip van deze regel?)
2. Welke behoudswetten van complexiteit beheersen informatieverwerking?
3. Hoe integreren we algoritmische informatietheorieën (Shannon kanaal-theorie, Kolmogorov-complexiteit), gebaseerd op signaaloverdracht, codering of leren, met semantische noties van informatie afkomstig uit logica en taalkunde?
4. Wat is de juiste sociale organisatie voor intelligente automaten en personen?
5. Wat is de juiste manier van combineren voor symbolische en grafische informatie, en wat voor 'externe' observaties en 'interne' gevolgtrekkingen?
6. Hoe combineren autonome actoren fysische waarneming met logische planning?

De informatica heeft hier kennelijk veel bij te dragen, met haar systematische studie van data-structuren en rekenprogramma's, die reeds vele stabiele inzichten heeft opgeleverd over de structuur van processen en de aard van algoritmische complexiteit.⁷ Maar vele fundamentele bijdragen kunnen daarenboven worden ingebracht als 'bruidsschat' vanuit de filosofie.⁸

Deze beweging zal, nogmaals, oude scheidslijnen binnen de filosofie irrelevant maken⁹ en onderzoeksagenda's verrijken. Ook de kijk op onze historie zal hiermee veranderen. Als concreet voorbeeld voorspel ik een tweede jeugd voor de *Wiener Kreis*. Niet meer als slippendrager van de gevestigde natuurwetenschappen, of als beeldenstormer tegen de traditionele filosofie.¹⁰ Wat filosofen als Carnap en Reichenbach echt bijdroegen waren wellicht de eerste precieze analyses van centrale cognitieve representaties (bijv. structuren van ruimte en tijd, of de vorm van wetten) en cognitieve mechanismen (zoals inductief redeneren, of verklaren). Die agenda is nog steeds actueel, en hun concrete voorstellen, wat ook hun waarde mag zijn geweest voor de wetenschap in excelsis, zijn nog steeds relevant.

Een omslag in habitus

De geschetste inhoudelijke beweging vraagt ook om sociologische en organisatorische veranderingen. De splitsing bij NWO bijvoorbeeld in aparte Stichtingen voor Logica & Taal filosofie en Wetenschapsfilosofie was een verkeerde beweging op het verkeerde moment. Subtieler liggen kwesties van *beoogd publiek*. De meeste collega's zijn opgegroeid met, en definiëren hun professionele ambities nog steeds in termen van, succes bij een bepaald publiek, met oog voor een bepaald genre kwesties en oplossingen. Van wie wenst men respect, of althans een pluimpje? Dat kunnen wijsgerige collega's zijn, of naburige wetenschappers (of columnlezers). Deze keuzen zijn vervolgens versteend in de sociale omgeving waarin men opereert, de structuur van het tijdschrift- en congreswezen, etcetera. Wat thans echter nodig is, is omdenken. Dat is moeilijk, maar het kan wel.¹¹ Zulke keuzes zijn essentieel. Als men zijn zelfrespect afhankelijk maakt van de welwillende ontvangst door een andere beroepsgroep, dan is de horigheid voor het leven ingebouwd. Mijn oproep is

⁷ Veel informatici moeten dan nog even hun blik verruimen, van het veilig maken van software voor bankrekeningen of raketlanceringen tot algemene informatietheorie. Maar dat laatste is ook thans reeds het blikveld van vele internationale coryfeeën uit dit vakgebied. (En, er is natuurlijk niets op tegen om *zowel* praktisch nuttig *als* fundamenteel cultuurverrijkend te zijn.)

⁸ We noemen enkele van de vele technische onderzoeksthema's die alleen al binnen Nederland in bloei raken: kenniscybernetica/speltheorie/rationaliteit, dynamische logica en *belief revision*, verbanden tussen betekenis theorie voor natuurlijke talen en programmeertalen in de 'dynamische semantiek', algoritmische leertheorie, kunstmatige intelligentie, theorieën van gedistribueerde processen, organisaties en discourse, combinaties van taal- en beeldverwerking, logische analyse van perceptie, redeneren met waarschijnlijkheid en onzekerheid.

⁹ Evenzo overstijgt de bredere informatiewetenschap de achterhaalde alfa-bèta-gamma scheidslijnen.

¹⁰ Dat laatste bastion is ineengestort, net als het oude academische bestel in de jaren zestig, niet door de kracht der aanval, maar doordat de vijand er een voldoende aantal malen omheen liep... De loutere uitdaging van de gevestigde orde bleek voldoende.

¹¹ Zelf groeide ik op aan een wijsgerige faculteit waar mijn 'forum' als logicus levenslang leek te bestaan uit een vierschaar van 'echte filosofen' aan wie ik mijn nut mocht trachten te bewijzen. Of in de hoogtijdagen van de revolutie, het proletariaat der Amsterdamse havenarbeiders. Voor sommige collega's taal filosofen lijkt het forum momenteel de 'echte taalkundigen'. Maar al die referentiegroepen kunnen in korte tijd veranderen.

deze zelfaangelegde ketenen af te werpen en het doel van een eigenstandige, fundamentele informatiewetenschap te dienen. Dat is essentieel voor het zelfbeeld en het succes.

Een meer zelfstandige opstelling en verbreding van het bedoelde gehoor heeft ook nog andere aspecten. Veel onderzoek in de methodologische wijsbegeerte richt zich op slechts één beoogde toepassing, zeg ‘de taalfeiten’ of onze ‘epistemische intuïties’ of een andere unieke arbiter van correctheid. Veel opener en speelser is (wat dit betreft) het gedrag van natuurwetenschappers. Die ontwikkelen vaak modellen ter wille van een gegeven probleem, maar als die vervolgens minder toepasselijk blijken, dan zoeken ze actief naar andere, niet-voorzienende toepassingen. Een goede theorie gooi je niet weg: die bewijst zichzelf alsnog wel. Aldus kan een gedeeltelijk logische verklaring voor een redeneerfenomeen een uitstekende theorie blijken voor een programmeertaal of voor het ontwerp van een nieuw communicatieprotocol. Evenzo kan een arme beschrijving van wetenschappelijk verklaren een prima analyse zijn van *common sense* redeneren of een ontwerp voor een universitair vergaderreglement. Dit zal een grote omslag in mentaliteit vergen, maar het maakt in feite de zin van fundamenteel denken groter, omdat de tirannie van de unieke toepassing verdwijnt.

Een afscheid dus voor de methodologische vleugel van een milieu dat door zijn beoefenaren doorgaans als zeer positief wordt ervaren? De faculteiten wijsbegeerte zijn in het algemeen enclaves van intellectuele genoegens, inclusief een zekere onthechtheid en relativering die aangenaam afsteken bij de luidkeelse ‘zekerheden’ waarop veel prominente wetenschappers in woord en geschrift de natie vergasten. Maar zie verder of dat ook echt hoeft...

Filosofie als attitude

Wat blijft over voor de filosofie als de meer technische vleugel verhuist? Wellicht de moraal? Veel zakenlieden en universitaire bestuurders, representanten van milieus waar de moraal kennelijk gemist wordt, benadrukken juist deze centrale functie. Ik betwijfel zelf of dit een zinvolle taakstelling is. Als moderne moraal nodig is, laten we dan eerlijk toegeven dat we van de filosofie verwachten dat ze het gapende gat vult gevallen op het sloopterrein van de traditionele godsdienst en de filosofische faculteiten samenvoegen met de theologische. Liever noem ik andere zinvolle functies die ik alleen kort aanstip, omdat dit niet mijn centrale stelling betreft, maar alleen ‘flankerend beleid’.

Functie 1: *Ideeëngeschiedenis*. De filosofie is een schatkamer en een museum van ideeën en cultuurwaarden inzake kennis en wereldbeschouwing. Daarbij bewaart ze ook het historisch verworpene, ondanks de modieuze wisselingen der wetenschappelijke orthodoxie.

Functie 2: *Hoedster van het vage*. Astronomen vertellen ons dat wij zijn geboren uit sterrenstof, dat langzaam verdichtte. Evenzo is de meest solide kennis ontstaan uit ijle hersenspinsels. Filosofie kan de interwetenschappelijke ruimte geven waar deze opkomen.

Functie 3: *Socratisch bevragen*. Het meest spreekt mij echter een activistischer agenda aan, en wel de oorspronkelijke rol van de wijsbegeerte. Filosofen zouden zich steeds moeten afvragen wat ‘men’ bedoelt met claims. Wetenschappers beweren van alles, gerelateerd aan impliciete agenda’s en motieven, zoals drang naar unificatie, volgen van metaforen en behoefte aan wondermiddelen. Uiteraard geldt hetzelfde ook buiten de wetenschap, getuige (tot nader order) inhoudsloze politieke doelen zoals multiculturalisme. De beste filosofen zijn zo gezien niet zij die de dagsluiting mogen verzorgen op een wetenschappelijk congres, of mee mogen schrijven aan het partijprogramma, maar aandeelhouders die het bedrijf te goed bestudeerd hebben en nu de zaal niet meer in mogen omdat ze zulke onaangename vragen stellen.

Dit alles definieert geen thematisch bereik voor de wijsbegeerte in het algemeen, maar eerder een attitude. De concrete producten van die attitude zijn eerder te vergelijken met een specerij, of met de Christelijke zuurdesem, die op zichzelf niet smaakt, maar die wel de kwaliteit verhoogt van wat er elders gebeurt in wetenschap en maatschappij. Filosofen zullen alleen worden gehoord als ze spreken met kennis van zaken en met begrip van de milieus der personen die die zaken beoefenen. Kortom, het gaat in laatste instantie niet zozeer om de toekomst der filosofie, maar om de toekomstige *filosofen*.

Vakken of mensen

Het voorgaande zou inderdaad een lege aanbeveling blijven als er geen mensen waren die aan het geschetste beeld voldoen en als rolmodel kunnen dienen. Gezien het meer specifieke en het algemene deel van mijn betoog gaat het daarbij om twee typen. Logici, taalfilosofen en wetenschapsfilosofen die zich ontpoppen als informatiewetenschappers met een groter zendbereik dan voorheen zijn er eigenlijk al heel wat. Ik denk dan aan mensen als Jon Barwise, John Etchemendy, Peter Gärdenfors, Hans Kamp, of Richmond Thomason. Ook diverse Nederlandse collega’s vallen in dit genre. In hun interesses raken deze aan niet-filosofische coryfeeën met brede invloed zoals Jean-Yves Girard of Samson Abramsky. Iets bredere filosofen in deze zelfde sfeer zijn David Lewis, wiens werk over conventies en regels ook economen en informatici diepgaand heeft beïnvloed, of Jaakko Hintikka wiens baanbrekende werk over epistemische logica en cognitieve dynamiek nog steeds inspireert. En natuurlijk de groten uit de Wiener Kreis: Rudolf Carnap, Hans Reichenbach en anderen.

De filosofie van deze eeuw kent ook rolmodellen van het bredere genre Socratische persoon dat mij voor ogen staat. Men denke aan kritische *eye openers* als Karl Popper of John Rawls. In Nederland zijn er ook enkele publiek actieve filosofen als rolmodel te prijzen, bijvoorbeeld in de onconventionele loop van hun interesses. Ik wil hier niemand speciaal noemen, maar vermeld slechts dat ik onlangs hun namen in een gat in de grond heb gefluisterd.¹²

Interessante personen kunnen ook anderen zijn dan vakbroeders. Wat mij opvalt bij de huidige generatie studenten is de lage lat van de ‘interessantheid’. Men geldt

¹² Men kan een gewent begrip overigens ook nader definiëren door tegenvoorbeelden te noemen. Zo zijn ook vele (soms zelfs gevierde) filosofen te noemen die juist wetenschappelijk conservatisme bevorderen, en kansen missen, omdat ze net niet het juiste mengsel van geïnformeerde afstand wisten te bereiken.

al gauw als een intellectuele ‘vrijbouter’ als men wat meer leest dan het curriculum, ongeregeld slaapt, en wel eens een kort reisje heeft gemaakt naar de overkant van de Middellandse Zee. Maar de honkvastheid en de cultureel-geografische gebondenheid achter dit alles is opmerkelijk. Vergelijk dit met persoonlijkheden die ik tref onder mijn Amerikaanse Ph.D.-studenten: intellectueel ontsnapt uit het ghetto, iemand die als zestienjarige naar Novosibirsk trok om eens te zien hoe je schoolgaat in een echt buitenland, jonge mensen die eerst in de bedrijfsresearch carrière maakten, en nu weer de collegebanken in. De Socratische menagerie zou ook bij ons best wat ruimer mogen worden. Ook zouden onze rolmodellen in bredere kring gezocht kunnen worden. Neem de Leidse afgestudeerde filosoof Pieter Adriaans, mede-oprichter van een bloeiend softwarebedrijf, tussen de bedrijven door gepromoveerd op algoritmische leertheorie en boordevol wetenschappelijke en commerciële plannen. Maar ook iemand met meer interessante visies op de moderne informatiemaatschappij dan wat ik mocht vernemen uit professioneel filosofisch Nederland. Hij werd niet voor niets hoogleraar. Informatica...

Desiderata

Ik kan het voorgaande niet meteen vertalen in concrete organisatorische aanbevelingen. Daarom noem ik slechts een aantal *desiderata* en losse overwegingen voortvloeiend uit wat boven is gezegd. Diverse nieuwe structuren zouden de volgende doelen kunnen dienen.

1. Vorming van een passend milieu voor fundamentele informatie- en cognitiewetenschap. Samenvoegen van logica, taalfilosofie en wetenschapsfilosofie.
2. Algemene functie van de faculteit wijsbegeerte. Werken als specerij, aankweken van wijsgerige attitudes, die laatste zeker niet alleen bij professionele filosofen. In elk geval ook als doel: hoe vergroten we het wijsgerig gehalte van *anderen*?
3. Kritisch volgen van de agenda's der wetenschappen en maatschappij. Hoe houden we deze gestaag tegen het licht, in wat voor soort organisatie? Dit vraagt wellicht om nieuwe niet-zuiver academische organisatievormen.

Moet de informatiewetenschap overigens organisatorisch afscheid nemen van de filosofie? Een alternatieve organisatorische vorm zou juist het net nog breder werpen, en wel naar een faculteit der Algemene Wetenschappen. Informatiewetenschap, wijsbegeerte, maar ook vakken als wiskunde, informatica, argumentatietheorie, of communicatiewetenschap hangen in wezen samen met thema's die de hele universiteit aangaan en haar samenhang bewaren. Dit past ook beter bij het feit dat de filosofie nog steeds niet uniek alfa, bèta of gamma is.

Zodra ik deze desiderata omzet in concrete aanbevelingen blij ik echter te vervallen in ‘oude vormen en gedachten’.¹³ Wellicht is dat feit op zich significant en heeft filosofisch Nederland alleen meer individuele kwaliteit en Schwung nodig, en niet nieuwe structuren of programma's. Tenslotte. Wat hier wordt bepleit lijkt op een terugkeer naar de oude Centrale Interfaculteit. Ik ben me geheel bewust van

de problemen die deze onderneming in de jaren zeventig hebben doen mislukken. Maar toch lijkt een breder algemeen universitair milieu voor de filosofie noodzakelijk. Hoe zorgen wij er anders voor dat de zuurdesem in het deeg terecht komt, en de horzel tussen het thans nog vredig herkauwende publiek?

¹³ Het bovenstaande suggereert drie kernleerstoelgroepen: ideeëngeschiedenis, praktische filosofie, en methodologie. Taakstellingen zouden voor elke leerstoel zowel naar 'binnen' de filosofie als naar 'buiten' moeten wijzen. Organisatie en studentenbestand zou men nog meer moeten inrichten op contact naar buiten. Een goede vorm: zware bijvakken voor studenten, en wellicht zelfs: prioriteit voor wijsgerig bijvakonderwijs aan studenten uit andere vakken, als vorm van penetratie. Evenzo zou men alle beroepsfilosofen principieel moeten aansluiten bij bredere onderzoeksscholen. Dat laatste is de facto overigens reeds vaak het geval.

Bibliografie

De volgende documenten zijn in de voorgaande tekst vermeld, of bieden extra toegang tot interessante informatie over de huidige stand van de wijsbegeerte.

- Barwise, J., 1997, 'The New Information Sciences', guest editorial, *Journal of Logic, Language and Information* 6:2, 1.
- Barwise, J. & J. Seligman, 1997, *Information Flow*, Cambridge University Press.
- Benthem, J. van, 1989, 'Semantic Parallels in Natural Language and Computation', in H-D Ebbinghaus et al., eds., 1989, *Logic Colloquium. Granada 1987*, North-Holland, Amsterdam, 331-375.
- Benthem, J. van, 1990, 'Kunstmatige Intelligentie: Een Voortzetting van de Filosofie met Andere Middelen', *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* 82, 83-100.
- Benthem, J. van, 1991, 'Natural Language: from Knowledge to Cognition', in E. Klein & F. Veltman, eds., *Natural Language and Speech*, Proceedings ESPRIT Symposium, Brussels November 1991, Springer Verlag, Berlin, 159-171.
- Benthem, J. van, 1996A, 'Inference, Methodology and Semantics', in P. Bystrov & V. Sadofsky, eds., *Philosophical Logic and Logical Philosophy, Essays in Honour of Vladimir Smirnov*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 63-82.
- Benthem, J. van, 1996B, 'Pleidooi voor de Filosofie', in F. Geraedts & L. de Jong, red'n, *Ergo Cogito V*, Historische Uitgeverij Ithaka, Groningen, 27/36.
- Benthem, J. van, 1997, 'Logic, Language & Information: the Makings of a New Science?', guest editorial, *Journal of Logic, Language and Information* 6:1, 1-3.
- Benthem, J. van, A. Smeulders, & M. Stokhof, 1997, 'Informatiewetenschap en Informatiewetenschappen', Universiteit van Amsterdam.
- Bouveresse, J. 1996, *La Demande Philosophique*, Éditions de l'Éclat, Paris.
- Dekker, P. & M. Stokhof, 1996, 'Bronnen en Stromen van Informatie', voorstel voor een aandachtsgebied, Stichting voor Taal, Spraak en Logica, NWO, Den Haag.
- Grim, P., Ludlow, P., Mar, G. & P. Williams, red'n, 1995, *The Philosophers' Annual*, Ridgeview Publishing Company, Atascadero, vol. XVIII.
- Kuipers, Th.A.F., 1997, *Structures in Science, Heuristic Patterns Based on Cognitive Structures*, Filosofisch Instituut, Rijksuniversiteit Groningen.
- McAllister, J., 1997, 'Philosophy of Science in The Netherlands', *International Studies in the Philosophy of Science*, 11:2, 191-204.
- Nehamas, A., 1997, 'Trends in Recent American Philosophy', *Daedalus* 126:1, 209-223.
- Peijnenburg, J., red., 1998, 'Logische Dynamiek', *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* 90:1.
- Philosophical Research in The Netherlands. Past Performance and Future Prospects*, Landelijk Visitatierapport Wijsbegeerte, 1995, VSNU, Utrecht.
- Putnam, H., 1997, 'A Half Century of Philosophy', *Daedalus* 126:1, 175-208.
- Stegmüller, W., *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie I & II*, Kröner Verlag, Stuttgart, 1975.
- The Philosophical Review* 101, 1992, 'Philosophy in Review', met bijdragen van Tyler Burge, Philip Kitcher, S. Darwall, A. Gibbard & P. Ranton, en M. Wilson.

Geschiedenis van de filosofie

J.D. North

Faculteit der Wijsbegeerte, Rijksuniversiteit Groningen

Geschiedenis van de filosofie in vogelvlucht

Algemeen wordt aangenomen dat de geschiedenis van de filosofie een intrinsiek onderdeel is van een goede filosofische opleiding. Dit is het uitgangspunt van het Academisch Statuut uit 1988, waarin zowel het propedeutisch examen als het doctoraalexamen keurig in twee vakgebieden wordt ingedeeld: systematische filosofie en geschiedenis van de filosofie.¹ Daarbij wordt niets gezegd over de manier waarop deze indeling moet worden geïnterpreteerd; aan onze grootste universiteit (UvA) overleeft de geschiedenis van de filosofie uitsluitend doordat filosofie een sterke traditie kent van het verweven van ‘systematische’ colleges met geschiedenis. Elders wordt op een groot aantal verschillende manieren voorzien in de historische component van filosofie. Bij de behandeling van de geschiedenis zijn er twee extremen:

1. behandeling als een geschiedenis van ideeën, of begrippen, of systemen van filosofie. Deze aanpak is tamelijk bloedeloos. Zelfs wanneer een sociaal aspect opduikt, wordt dit vaak alleen gebruikt om filosofen te groeperen op basis van ideeën die zij hebben gedeeld of aangepast.
2. behandeling als een soort sociale (vaak aangeduid als ‘culturele’) geschiedenis die niet erg diep ingaat op de details en nuances van intellectuele systemen. Filosofen als historische individuen staan op de voorgrond, filosofische begrippen blijven op de achtergrond.

Aangezien beide manieren stevig zijn verankerd in ons systeem (sommigen hebben een benadering die ongeveer het midden houdt tussen deze twee extremen), is een radicale verandering niet waarschijnlijk. We zouden meer moeten stilstaan bij de verschillende uitgangspunten van degenen die een van beide kanten van deze indeling aanhangen. Ook bepaalde onderwijskundige consequenties van deze verschillende benaderingen van de studie verdienen onze aandacht.

Een tweede algemene conventie betreft de geaccepteerde werkverdeling tussen historici van drie tijdsperiodes: antieke, middeleeuwse en moderne geschiedenis. Deze indeling (die vaak wordt herleid tot de zeventiende-eeuwse schrijver Georg Horn² uit Leiden) is zo stevig verankerd dat we moeten vrezen dat ze ons nooit meer zal verlaten, hoewel soms ook *renaissance* en *contemporain* worden toegevoegd, en de eenentwintigste eeuw misschien iets als ‘twintigste-eeuws’ of ‘postmodern’ aan de oude lijst zal toevoegen. Dit is een relatief triviale kwestie. Veel belangrijker is dat het aantal verschillende benaderingen van de geschiedenis van de filosofie zo groot is in relatie tot het aantal actief werkzame personen in het vakgebied. Hierdoor ben ik genoodzaakt te beginnen met een paar ruwe classificaties; subtiliteit is in een politieke tekst niet op haar plaats.

¹ Besluit van 23 juni 1988, Afdeling IX, artikelen 224 en 226.

² *Arca Noae: Sive Historia Imperiorum et Regnorum a Conditio Orbe ad Nostra Tempora*, 1666. Hegels Jena-lezingen hebben de verdeling in drieën versterkt.

Verskillende soorten 'ideeëngeschiedenis'

Het is niet altijd gemakkelijk de onderliggende motieven van historici te achterhalen, maar in sommige gevallen, zoals bij Plato, is er geen twijfel aan dat de opvattingen van eerdere filosofen worden gebruikt om de eigen filosofische argumentatie te ondersteunen. Sommige auteurs voeren dit tot in het extreme door, waarbij zelfs een flagrant voorbijzien van filologische of historische subtiliteiten wordt verdedigd zolang deze geen rol spelen bij het verhelderen van de onderhavige filosofische discussie. (C. D. Broad heeft dit zeer duidelijk gemaakt in zijn *Five Types of Ethical Theory*.)³ Dit is in zekere zin een directe tegenstelling van de benadering van de 'doxografen' pur sang, die de tekst (of in elk geval de argumentatie, eventueel aangevuld met contextuele details) willen presenteren zoals deze oorspronkelijk is gepresenteerd, zonder de opzet de tekst voor polemische doeleinden te gebruiken.

De meerderheid van hen die zichzelf beschouwen als historici van ideeën, is in feite bezig met het smeden van ketens. Wellicht besteden ze ook tijd aan het classificeren van eerdere theorieën en ideeën, maar vaker zijn ze bezig te beschrijven en te verklaren hoe de ene filosofische doctrine tot de andere heeft geleid.⁴ Dit is de meest voorkomende benadering bij degenen die zich bezighouden met de geschiedenis van intellectuele systemen (natuurwetenschappen, jurisprudentie, economie, enzovoort), zelfs bij degenen met een sociologische benadering. Deze bezigheid kan lonend zijn, maar kan op verschillende historici een zeer verschillende uitwerking hebben. Wanneer blijkt dat twee filosofen of wetenschappers ideeën naar voren hebben gebracht die doctrinair gerelateerd zijn, zullen sommige historici automatisch de neiging hebben sociale en culturele invloeden te ontdekken die deze connectie verklaren. Anderen zullen zich daarentegen vrijwel uitsluitend concentreren op de logische connecties.

Als historicus die zich voornamelijk bezighoudt met de ontwikkeling van filosofie in de context van de natuurwetenschappen, ben ik me sterk bewust van een aantal scherp omlinjende verschillen tussen veel contemporaine 'ideeëngeschiedenis' en 'wetenschapsgeschiedenis'. Het is waar dat een paar auteurs uit de tweede categorie boeken hebben geschreven met titels als *Concept of Mass* en *Concept of Space*, maar zelfs na lezing van deze boeken is het volkomen duidelijk dat de titels net zo goed in het meervoud hadden kunnen staan, in deze voorbeelden dus *Concepts of Mass* en *Concepts of Space*. Daarentegen vat iedereen in de filosofische wereld die geneigd is zichzelf historicus van ideeën te noemen, zijn materialen, namelijk ideeën of concepten, vaak op als archetypen. Ze schrijven alsof (om een vergelijkbaar voorbeeld aan te halen) materie materie is, en alsof de begrippen van materie, hoewel deze kunnen veranderen, op de een of andere manier naar een blijvend iets verwijzen. Ik besef dat de tijden zijn veranderd sinds Friedrich Lange in 1866 zijn *Geschichte des Materialismus* schreef, maar velen schrijven nog steeds alsof de Grote Ideeën (de ideeën van massa, materie, substantie, ruimte, en dergelijke) verwijzen naar

³ Londen, 1930.

⁴ In sommige gevallen gaat het erom uit te leggen via welke stappen de *waarheid* was bereikt. De monumentale achttiende-eeuwse werken van Dietrich Tiedemann en Gottlieb Tennemann zijn min of meer in deze geest geschreven. Dietrich Tiedemann, *Geist der spekulativen Philosophie*, 6 vols, Marburg, 1791-7; Gottlieb Tennemann, *Geschichte der Philosophie*, 11 vols, Leipzig, 1789-1819.

vaste entiteiten, en dat alleen de ideeën veranderen. Veel historici van de filosofie schrijven zelfs alsof ze in hun achterhoofd de vraag hebben wat Geest echt is, wat Oorzaak echt is, enzovoort.

Biografie als dienstmaagd van ideeëngeschiedenis

Er is een duidelijk onderscheiden variant van historische geschriften waarin vooral de filosoof de hoofdrol speelt, maar dit genre is nu min of meer uit de mode en ik zal het verder niet behandelen.⁵ Maar in veel standaardgeschiedenisboeken wordt toch de rol van personen benadrukt bij de behandeling van het onderwerp. Deze werken hebben de structuur van een netwerk van Grote Filosofen, zij het in zwakkere zin. In dit type overzicht kunnen minder belangrijke figuren wel voorkomen, maar deze worden gewoonlijk in passende scholen gepropt, of toegelaten als volgelingen van de groten. (Een uitzondering wordt gemaakt wanneer deze figuren nodig zijn als onderwerp van doctoraalscripties.) Er worden soms oppervlakkige pogingen gedaan de levensomstandigheden van de filosofen (en mogelijk de psychologie) te koppelen aan hun filosofische overtuigingen.⁶ Biografen weiden vaak uit over de obsessies van filosofen: Descartes was geobsedeerd door twijfel, Spinoza door geometrie, Frege, de jonge Russell en Moore door nauwkeurigheid en correctheid, enzovoort. In Frank Manuels biografie van Isaac Newton wordt de nadruk gelegd op diens relatie tot zijn moeder.

Deze mix van beperkte sociale achtergrond en filosofie is vaak verdedigd, maar deze verdedigingen zijn meestal tamelijk halfslachtig. Velen, misschien de meesten, geven de voorkeur aan filosofie boven sociologische analyses. Zo schrijft D. W. Hamlyn bijvoorbeeld:

‘Een geschiedenis van de filosofie mag niet uitsluitend een ideeëngeschiedenis zijn. Het mag ook niet gewoon een tak van geschiedenis zijn. Geschiedenis van de filosofie moet ook filosofie zijn.’⁷

Hij spreekt over ‘zichzelf in-denken in de geest van vroegere filosofen’ (en voegt eraan toe dat dit uiteindelijk onmogelijk is), wat een biografisch, sociaal en intellectueel kader vereist. Hij ziet zijn onderwerp als voortgestuwd door de filosofie, een probleemgerichte discipline. Geschiedenis is er alleen om de ‘smaak van de discussie’ weer te geven en een evaluatie mogelijk te maken.

Het mengen van intellectueel en biografisch materiaal wordt vaak alleen gedaan om de pil van de filosofie te vergulden, waardoor deze voor de studenten gemakkelijker te slikken is. Het resultaat is zeker niet de volbloed-sociale geschiedenis die ik beschouw als een van de uiteinden van een spectrum van typen. Dit mengsel heeft met de ‘ideëngeschiedenis’-recepten gemeen dat het de geschiedenis van de filoso-

⁵ Hegel schreef in dergelijke termen bij het indelen van de wereldgeschiedenis in vier tijdperken, culminerend in de Germaanse postreformatie. Maar alle vier perioden hadden natuurlijk hun relatieve helden.

⁶ Twee oude klassieke gevallen zijn Émile Bréhiers *Histoire de la philosophie* (1926-32) en Bertrand Russells *History of Western Philosophy* (1945), waarin veel aandacht wordt besteed aan personen, ook al zijn hun Grote Ideeën nooit ver te zoeken.

⁷ *A History of Western Philosophy*, Harmondsworth, 1987 (in de ‘Introduction’).

fië tot de natuurlijke partner van de filosofie maakt, in de geest van het Academisch Statuut. Dat wil niet zeggen dat we het Academisch Statuut niet anders zouden kunnen interpreteren.

De geschiedenis van de historici

Hierbij denk ik aan boeken zoals Johan Huizinga's *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919, 1947) of *Cultuurhistorische Verkenningen* (1922). Dergelijke boeken zijn geschiedenissen van historici, geschreven met het oog op een duidelijke historische agenda, die potentieel een zeer groot gebied omvatten. Wat betreft de techniek is er een opvallend contrast met boeken die ik al heb genoemd. De verschillende typen intellectuele historici die hierboven zijn genoemd, gaan ervan uit dat doctrines van filosofen sterk afhankelijk zijn van de doctrines van hun voorgangers. Historici van het type dat we in een faculteit voor moderne geschiedenis kunnen verwachten, zijn op zoek naar een historisch klimaat dat meer inhoudt dan alleen een intellectueel of biografisch klimaat.

Kennissociologie

Kennissociologen zijn gewoonlijk op zoek naar iets wat zich beter leent voor een theoretische behandeling; we kunnen dit grofweg 'sociale druk' of 'culturele factoren' noemen. Hierover bestaat een grote hoeveelheid literatuur. Levende kennissociologen kunnen voor zichzelf spreken, maar de veteranen zijn H. T. Buckle⁸, Karl Marx⁹, Karl Mannheim¹⁰ en Alfred Weber.¹¹ Degenen die een voorbeeld nodig hebben van een klassieke sociologische stellingname, moeten eens kijken naar de filosofie van Plato, die wordt beschouwd als een symptoom van een aristocratisch elitisme dat wordt bedreigd door de opkomende democratie. Soms wordt beweerd dat de Platoonse metafysica een poging was om Griekse aristocratische waarden te behouden. Ik vermoed dat dit type stelling zelden wordt besproken in onze faculteiten. Er is duidelijk een bepaalde *sociologische* expertise voor nodig om dit te bespreken, maar er is ook een type *historische* kennis nodig dat niet altijd gemakkelijk te vinden is in onze filosofische vakgroepen. In de context van de geschiedenis van de natuurfilosofie en de natuurwetenschappen is echter de sociologische benadering onlangs erg populair geworden. De daar bereikte standaard lijkt me weliswaar niet erg hoog, maar dat is niet verbazingwekkend voor een relatief nieuw vakgebied. Misschien zijn mijn bedenkingen het gevolg van een eigen sociale conditionering. Ik besef dat ik meer geïnteresseerd ben in de wetenschappelijke of filosofische doctrine dan in de, mijns inziens, vaak duidelijk irrelevante externe opvattingen en meningen die sommige collega's graag bij het verhaal betrekken. Los van mijn eigen vooringenomenheid zijn er vele vragen waarover openlijk moet worden gediscussieerd.

⁸ *History of Civilization in England*, 1857.

⁹ *A Contribution to the Critique of Political Economy*, 1859.

¹⁰ *Die Strukturanalyse der Erkenntnistheorie*, 1922.

¹¹ *Kulturgeschichte als Kulturosoziologie*, 2nd ed. 1950.

Hier volgen een paar ruwe onderscheidingen. Er zijn andere die hier vaak dwars doorheen lopen. Zo besteden sommige academici hun tijd aan voornamelijk editoriale en filologische vragen. Anderen gebruiken het verleden als een goudmijn om ideeën uit op te diepen die nog steeds van enige waarde worden geacht, bijvoorbeeld over drogredeneringen of tijdslogica uit de veertiende eeuw. Het is waar dat vele historici meer dan één benadering van de geschiedenis proberen te integreren. De voornaamste problemen daarbij zijn, ten eerste, dat in het bestaande systeem een onvermijdelijke traagheid is ingebouwd: de meeste universitaire docenten zijn ingebed in de mentaliteit die heerste toen ze zelf jong waren. De meesten van ons zijn niet avontuurlijk en willen geen nieuwe colleges geven of experimenteren met andere benaderingen van het onderwerp. De tijd waarin één persoon over alles les gaf, is voorbij. Tenzij we meer bereid zijn ons te verbreden, is er weinig hoop dat we onze studenten een indruk kunnen geven van *alles* dat doorgaat voor geschiedenis of filosofie. Is dat belangrijk? En is het van belang dat onze onderzoeksprogramma's slechts een klein deel bestrijken van wat er elders in de wereld wordt gedaan?

Dergelijke vragen zijn niet uniek voor ons onderwerp. Het gebruikelijke advies bij onderzoek is eenvoudig: 'Doe waar je goed in bent', of zelfs 'Doe wat goed is voor *x*', waarbij *x* staat voor de maatschappij, de kerk, de nationale schuld of zelfs de wetenschap. Maar als we het hebben over de opleiding van studenten, moeten we dan een ruimere visie hanteren? Vanzelfsprekend willen we beginnen bij de harde kern van het onderwerp, maar wat is dat? Ik hoor vaak collega's dingen zeggen als: 'Geen enkele student hoort de universiteit te verlaten en zichzelf filosoof te noemen zonder de *Kritik der reinen Vernunft* te kennen'. Anderen vervangen dit door *Sein und Zeit* of misschien zelfs door *Gilgamesh*. Allemaal hebben ze verzwegen uitgangspunten, soms als onderdeel van het historicus-ethos, namelijk de overtuiging dat het heden in het verleden wortelt en dat het filosofische heden sterk afhankelijk is van het betreffende boek. Vaker wordt deze uitspraak echter gedaan omdat het genoemde boek wordt geacht een grote intrinsieke waarde te hebben. En weer anderen die dergelijke dingen zeggen, zeggen vaak eigenlijk niets anders dan dat zijzelf, en hun vaders en grootvaders, Kant moesten bestuderen en dat de noodzaak hiervan geen verder betoog behoeft. Het is duidelijk dat we, voorafgaand aan een discussie over de inhoud van het curriculum en over wat elke student moet worden verondersteld te weten, eerst moeten uitspreken welke benadering van de geschiedenis onze voorkeur heeft, en bereid moeten zijn deze te verdedigen. Hiermee ben ik terug bij mijn eerdere vraag. Het is onredelijk te verwachten dat elke historische periode kan worden gedoceerd in elke historische stijl, dus hoe beslissen we wat er in elk geval bij moet?

Tradities

Een voorzichtig bestuurder begint altijd vanuit de huidige situatie. Het lijkt erop dat de grote meerderheid van degenen die zich historici van de filosofie noemen en worden *betaald* door filosofische faculteiten, eerder in de diverse categorieën van de intellectuele geschiedenis dan van de sociale of culturele geschiedenis thuishoren. Dit geldt niet alleen voor Nederland, maar ook voor de Westerse wereld als geheel. Is het mogelijk of wenselijk deze situatie te veranderen zonder dat daaraan waardevolle elementen van de huidige stand van zaken worden opgeofferd?

Dialogen met het verleden

Laat ik een karikatuur van de huidige positie schetsen, om aan te geven waarom deze niet ideaal is. De gewoonte zich te concentreren op filosofische teksten en op het daaruit abstraheren van de argumentaties¹² alsof deze naar voren zijn gebracht door onze tijdgenoten, kan vreemde consequenties hebben. Studenten leren bijvoorbeeld dat Lockes *Essay* (1690) was gericht tegen bepaalde opvattingen van Descartes († 1650), en dat de *Nouveaux essais* (1704) van Leibniz weer waren gericht tegen Locke, en sommige studenten krijgen de neiging deze filosofen te beschouwen als de bewoners van dezelfde cyberspace, zogezegd. Dit soort historische verwarring wordt vaak nog erger gemaakt doordat sommige van onze collega's bij systematische filosofie historische figuren gebruiken voor hun introductiecolleges; ze gebruiken bijvoorbeeld Berkeley als inleiding op de vraag van zintuiglijke waarneming en existentie. (Ik heb eens een student gehad die dacht dat Berkeley nog leefde.) Is dit een probleem? Als sommigen van ons ronduit durven te zeggen dat dit nu juist de aard van het spel is, kunnen ze dat misschien beter openlijk zeggen in een publieke discussie.

Liaisons dangereuses. Interdisciplinariteit

De christelijke theologie is altijd verbonden geweest met de filosofie. Het is onmogelijk de grote theologische constructies van de dertiende eeuwse scholastiek te verklaren zonder uiteindelijk terug te gaan naar de manier waarop Augustinus en de kerkvaders de Griekse traditie hebben gebruikt om problemen van de schepping, het geloof, de rede en de waarheid te behandelen. De traditie heeft in sommige kringen geduurd tot in onze eigen tijd, maar over het algemeen is de filosofie nu gesecculariseerd. Op veel universiteiten in Nederland bestaan echter nog steeds vele academische verbanden tussen de faculteiten voor filosofie en theologie. Zouden deze betrekkingen een significante invloed moeten hebben op de praktijk van de geschiedenis van de filosofie? Voor zover een religieuze overtuiging bepaalt wat iemand belangrijk vindt, zal deze overtuiging zeker invloed hebben op de onderzoeksonderwerpen, en ongetwijfeld ook tot op zekere hoogte op de historische periode die wordt bestudeerd: de katholieke kerk is zeer sterk aanwezig in de geschiedenis van de middeleeuwse filosofie. Hebben de verbanden ook nog andere effecten?

Interdisciplinariteit is iets waaraan we in Groningen altijd een hoge prioriteit hebben gegeven, maar dit brengt problemen met zich mee. Deze doen zich voor als we kijken naar de verbanden tussen de geschiedenis van de filosofie en de geschiedenis van de natuurwetenschappen, waar zo vaak belangenconflicten zijn die niet altijd op de voorgrond treden. Dit is hetzelfde soort conflict dat bestaat tussen studenten kunstgeschiedenis en geschiedenis van de esthetica, tussen degenen die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van moreel gedrag en degenen die zich bezighouden met de geschiedenis van de ethiek. Wetenschapsgeschiedenis in beperkte zin bevindt zich aan de 'onfilosofische' kant van deze verdeling, zodat een historicus van de filosofie zou kunnen vinden dat deze er niet bij hoort. Maar we hoeven dit niet 'in beperkte zin' op te vatten. Zijn de natuurwetenschappen niet altijd contigu

¹² Ik zal het niet hebben over de gewoonte studenten samenvattingen te geven van oorspronkelijke teksten.

geweest met onderdelen van de filosofie? 'Nee', zou het antwoord kunnen luiden, 'dit is een categoriefout, want wetenschap is denken van de eerste orde en filosofie is denken over wetenschap, namelijk denken van de tweede orde'. We weten allemaal dat er geen algemeen geaccepteerde definitie van filosofie bestaat, maar als we ermee kunnen instemmen dat de belangrijkste gebieden epistemologie en metafysica zijn, kunnen we vervolgens over al die andere vormen van betwifelbaar filosofisch belang (religie, wetenschap, moraal, enzovoort) tenminste zeggen dat elk van deze gebieden beschikt over een dienovereenkomstige epistemologie (over de typen kennis die specifiek zijn voor het onderwerp) en een metafysica (over de onderliggende vooronderstellingen van dit kennissysteem). Al deze onderwerpen zijn geschikt voor een filosofische behandeling (hierdoor blijft de wetenschapsfilosofie actueel) en elk onderwerp heeft zijn geschiedenis. Er is geen reden waarom onze geschiedenis van de filosofie die afgesplitste filosofieën niet onder haar hoede zou nemen. Iedereen die ze rigoreus wil uitsluiten, ontdekt al snel dat grote delen van de grote filosofieën uit het verleden (bijvoorbeeld Aristoteles, Descartes en Kant) volledig zouden verdwijnen.

Mijn ervaring is dat personen binnen filosofische faculteiten dit idee zonder moeilijkheden zullen accepteren; in principe hebben ze het geaccepteerd zodra ze het idee van wetenschapsfilosofie hebben geaccepteerd. Maar ze zijn zich misschien niet altijd bewust geweest van alle vertakkingen. Een aantal van de problemen die voortkomen uit een beleid van sterke interdisciplinariteit, verdient nauwgezette aandacht, ook van degenen die erop tegen zijn.

De vraag of we verbanden met andere typen intellectuele geschiedenis moeten aanmoedigen of ontmoedigen, zal niet verdwijnen. In Nederland is deze vraag in het verleden nooit werkelijk onder ogen gezien, om verschillende redenen die meer pragmatisch zijn dan intellectueel. Het is *gênant* een vakgebied te horen verdedigen met argumenten als 'We hebben zoveel mogelijk studenten nodig vanwege de financiën'. Dit is een zwak argument waardoor het verband tussen de geschiedenis van de filosofie en de geschiedenis van de theologie uitsluitend afhankelijk is van 'een oude academische traditie', hoewel zo'n argument voor historici niet zwaar weegt. Maar hoe zit het met de zwakke argumenten aan de andere kant? Sommigen staan vijandig tegenover religie als zodanig, en zien de gevaren van wat zij beschouwen als een vertekening van het onderwerp, beklemtoning en doctrine. (Zou het niet nuttig zijn over deze verschillen van mening en beklemtoning te discussiëren?) Anderen staan vijandig tegenover de natuurwetenschappen en hun moderne alleenheerschappij. *De gustibus non est disputandum.*

Onderwijs: methoden en verantwoordelijkheden

In dit land bestaat een sterke traditie van de geschiedenis van de filosofie, maar het onderwerp is ongelijk verdeeld. Ik zal de situatie kort schetsen en vervolgens bekijken hoe de traditie behouden kan blijven. Wederom moeten we ons afvragen of het vakgebied overal moet worden gehandhaafd.

Vóór de snelle uitbreiding van de universiteiten in de jaren zestig werd geschiedenis van de filosofie vaak gedoceerd door degenen die verantwoordelijk waren voor het filosofieonderwijs in het algemeen. Geschiedenis was vaak niet meer dan een

manier om gedachten in een chronologische volgorde te plaatsen, een soort boekhouden, vaak gepaard met dogmatische kwalitatieve oordelen. Het zou natuurlijk niet eerlijk zijn teksten die voor onderwijsdoeleinden zijn geschreven, te vergelijken met onderzoeksmonografieën die zijn geschreven voor collega's, maar als we alleen kijken naar items met de lengte van boeken en als we edities van vroegere filosofen negeren, kunnen we, denk ik, naar waarheid zeggen dat de meeste teksten voornamelijk voor studenten zijn geschreven. Ik zal niet proberen al te grondig te zijn. Ik noem de titel van het werk van J. H. Scholten uit de vorige eeuw: *Geschiedenis der godsdienst en wijsbegeerte ten gebruike bij de akademische lessen* (Leiden, 1859, 1863). Handboeken leunden in deze periode vaak zwaar op werken van Duitse en Franse wetenschappers. Zelfs de oude, trouwe aanhanger van de Nederlandse geschiedenis van de filosofie, Ferdinand Sassen, leende uitgebreid van Martin Grabmann en Maurice de Wulf toen hij schreef over middeleeuwse filosofie in Nederland. Dezelfde externe invloed is duidelijk merkbaar in veel vertaalde handboeken tot en met het nederigste niveau. De tweedelige Aula-paperback van H. J. Störig, *Geschiedenis van de filosofie*, oorspronkelijk vertaald vanuit het Duits in 1959, leidt nog steeds een bloeiend bestaan, te oordelen naar de eenentwintig drukken (minstens). Het boek voldoet duidelijk aan een behoefte bij studenten; ik kan maar moeilijk geloven dat het verplichte literatuur is.

Dit roept een belangrijke vraag op over onze methoden van onderwijs in de geschiedenis van de filosofie. Toen ik in Oxford studeerde, werd me verteld dat ik dergelijke boeken helemaal niet moest lezen, en dat het vooral om brontekstenging. Dat was de mening van mijn tutor; in Oxford zijn dergelijke vragen te belangrijk om ze in een officieel beleid te verbergen. Het is een extreem standpunt dat sterk contrasteert met de meningen van sommige leden van de Visitatiecommissie Wijsbegeerte in 1991, die voordelen zagen (in elk geval voor studenten in de eerste fasen van hun studie) in het gebruik van handboeken met een overzicht van het onderwerp in vogelvlucht. Welke benadering is beter?

Het is gemakkelijk te raden naar de argumenten die aan beide kanten worden gebruikt. Aanhangers van de school van de 'pure teksten' zullen zeggen dat ze niet willen dat de geesten van de studenten worden besmet met slechte evaluaties van de waarde van filosofen uit het verleden. Alleen teksten kunnen de ware kleuren van het verleden weergeven, en je kunt beter een tiental teksten goed kennen dan duizend teksten door de ogen van iemand anders. Wat hen betreft hoorden de achtdelige *History of Philosophy* van Copleston, net als de oude getrouwe Erdmann of Windelband, en zelfs het eendelige vuurwerk van Russell, in de bibliotheek, op de plank bij de encyclopedieën. Als deze tamelijk strenge opvatting, begunstigd door een van de standpunten die ik hierboven heb aangegeven, wordt opgelegd door docenten in de filosofie, kan dit rivaliserende typen geschiedenis heel effectief onderdrukken. Ze worden in feite in de kiem gesmoord.

Een van de argumenten tegen overzichtsboeken over filosofie is dat de auteur, in een poging een beknopte formulering van een oude doctrine te geven, uitkomt op een reeks kernspreuken: kort en bondig en bedrieglijk zelfstandig. Als de rijkdom van de argumentatie alleen te vinden is in de fijne nuances, kan zelfs de briljantste samenvatting slechts een fletse weerspiegeling zijn van het origineel, zouden we kunnen zeggen.

Aan de andere kant geven degenen die vanuit algemene overzichten les willen geven, heel verschillende soorten antwoorden. Sommigen zullen zeggen dat geschiedenis veel meer is dan teksten, en dat het niet efficiënt is de studenten het wiel te laten uitvinden en de filosofiegeschiedenis *ab initio* te laten schrijven. Anderen zullen zeggen dat zelfs de grote teksten vaak veel irrelevant materiaal bevatten, dat ze vaak moeilijk zijn, en dat studenten hulp nodig hebben om de syllabus op tijd door te werken. (Dit is het punt waarop gewoonlijk wordt geklaagd over het verdwijnen van de vijfjarige studie. Het is gebruikelijk om vervolgens te komen met berekeningen op basis van het aantal pagina's per dag dat de gemiddelde student moet kunnen lezen. Lang leve de gemiddelde student.)

Ik laat de beslissing aan anderen over, maar ik moet zeggen dat ik meer voel voor de eerste opvatting dan voor de tweede. Als we onderscheid moeten maken tussen verplichte en facultatieve of aanbevolen literatuur (deze distincties brengen zelf weer een aantal belangrijke vragen met zich mee), lijkt mij dat bronteksten in de eerste categorie moeten vallen (verplichte literatuur). Studenten moeten worden aangemoedigd hun eigen mening te leren vormen, en niet het snelle oordeel van zelfs de meest ervaren historici na te praten. Maar hoe kunnen ze ooit een mening vormen over de aard van de geschiedenis, of over de vele figuren uit de geschiedenis, zonder deze ervaren historici te lezen? Hieruit moet een belangrijke les worden getrokken, namelijk dat geen enkele auteur altijd gelijk heeft, en dat alternatieve opvattingen, mits goed verdedigd, meer waarde hebben dan opgehoeste oordelen uit overzichtsboeken. Deze twee zijn niet altijd gemakkelijk te onderscheiden. Een paar jaar geleden was ik tamelijk onder de indruk van een student die in een essay over Kant opmerkte dat het postmodernisme van Lyotard met een korrel zout moest worden genomen, omdat hij zich zo vaak op Kant beroept. Pas toen er een andere zin volgde die ik toevallig herkende uit de beknopte geschiedenis van de wijsbegeerte van Thales tot Lyotard door B. Delfgauw en F. van Peperstraten, ging ik controleren en ontdekte dat beide zinnen uit dit boek kwamen.¹³ Het gaat er hier niet om of beide posities verdedigbaar zijn. Het is duidelijk genoeg dat de student meer vertrouwd is op ontzag en geheugen dan op een persoonlijk oordeel. Moeten we dit aanmoedigen? Zeker niet, ook niet als het een boek van een collega betreft. Dit blijft een reëel probleem, zelfs al worden studenten naar de beste overzichten verwezen (misschien wel eigen overzichten).

Het probleem kan worden opgelost. Studenten moet niet alleen worden geleerd hoe een brontekst te lezen, maar ook hoe ze een historisch werk moeten lezen. Het lijkt onaardig, maar we hebben allemaal de plicht het op zijn tijd openlijk oneens te zijn met de boeken die we hebben aanbevolen, al is het maar om aan te geven dat ook geschiedenis berust op argumentatie. Het is ook belangrijk om te benadrukken dat historische argumenten van een andere aard zijn dan filosofische argumenten, en dat studenten van de geschiedenis van de filosofie moeten leren gelijktijdig te werken met criteria voor argumentatie en evaluatie in deze twee zeer verschillende gebieden, willen ze slagen. Ik bedoel niet dat ze noodzakelijkerwijs onderwijs in de

¹³ Deze auteurs schreven: 'Jacques Derrida kan wellicht naast Wittgenstein en Heidegger tot de meest vernieuwende filosofen van de twintigste eeuw worden gerekend'. *Beknopte geschiedenis van de wijsbegeerte van Thales tot Lyotard*, Kampen, 1993, de eerste verwijzing op p. 268 en de tweede op p. 261.

geschiedfilosofie moeten volgen, maar wellicht zijn ze beter voorbereid als ze dat wel zouden doen. Ze zouden dan ten minste een paar essentiële stijlverschillen leren appreciëren, bijvoorbeeld descriptieve, verklarende, beoordelende en revisionistische manieren van geschiedschrijving.

Het is niet aan mij om te zeggen welke boeken we moeten aanbevelen (morgen zijn er weer andere), maar dit is wel een van de voornaamste bepalende factoren voor de toekomst van ons onderwerp. Een groot aantal boeken is onvermijdelijk geschreven in andere landen en andere talen. Dit levert ook een risico op, omdat studenten geneigd kunnen zijn 'denken' gelijk te stellen met 'vertalen'.

Een andere vraag doet zich voor in verband met het gebruik van zoveel boeken van buitenlandse bodem in het onderwijs. Hoe ernstig is dit? Bij onderzoek dat afhankelijk is van veel geld, zoals bijvoorbeeld kernfysica, zijn teamwerk en een nauwe coherentie noodzakelijk, maar in een boekgebonden vakgebied als het onze is dit niet per se nodig, zodat de kluizenaar-wetenschapper die het primaire onderzoek heeft verlaten, geen uitzondering vormt. Deskundigheid ten aanzien van meerdere takken van de geschiedenis van de filosofie is in geen enkel instituut beschikbaar en dit heeft invloed op het onderwijs. Het probleem wordt verergerd als er onderzoek wordt gedaan zonder acht te slaan op de wensen en behoeften van de filosofische gemeenschap in het algemeen. De aard van het onderzoek in de geschiedenis van de filosofie in Nederland wordt bepaald door een relatief klein aantal personen in academische posities. Moeten ze actief worden ontmoedigd in het specialiseren in uithoeken van het onderwerp, zonder zich te storen aan wat anderen willen? Het gaat hier niet alleen om onderzoek.

Onderzoekstradities

Het is veel eenvoudiger pompeuze uitspraken te doen over onderwijs dan over de onderzoeksactiviteiten van collega's. Mijn benadering van het probleem is kort en doxografisch. Welk historisch onderzoek doen we? Over welke onderwerpen publiceren we? Vinden deze onderwerpen weerklank buiten Nederland? Hebben ze een nationaal of zelfs regionaal belang? Handelen we als gemeenschap, werken we effectief met anderen samen in ons onderzoek, of handelen we als individuen die weinig aandacht hebben voor het onderzoek van anderen in Nederland?

De samenwerkingscultus, eerst op nationaal niveau (waarbij het vooral ging om het drukken van de kosten) en vervolgens internationaal, heeft een aantal nuttige resultaten opgeleverd, namelijk het stimuleren van de belangstelling voor gedeelde onderzoeksthema's en een toegenomen besef van wat er elders gebeurt. De actieve gemeenschap is groter geworden (altijd nuttig om middelmatigheid aan het licht te brengen), en er is schaafefficiëntie opgetreden, maar dit slechts in zeer geringe mate. Anderzijds is de associatie ontstaan met een congrescultuur, met zoveel bijeenkomsten dat er nauwelijks tijd is om aan het eigen onderzoek te denken voordat de volgende *camera ready* lezing alweer moet worden geschreven. (Gelukkig wordt dit gecompenseerd doordat er wat minder administratieve vergaderingen zijn.) Onderzoekstrends worden nu gedeeld met de buitenwereld, misschien niet meer dan vroeger, maar zeker sneller. (Het belang van de e-mailcultuur moet hierbij niet over het hoofd worden gezien.)

Welke onderwerpen hebben in de afgelopen decennia de meeste aandacht gekregen? Het marxisme van de jaren zestig en zeventig leidde als vanzelf tot een hernieuwde belangstelling voor Hegel, wat weer invloed had op de meningen van vele historici over de aard van de geschiedenis van de filosofie.¹⁴ Nederland vormde twintig jaar en langer een centrum voor historische werken over Hegel (M. J. Petry, H. H. Holz, D. Pätzold en anderen), die overigens lang niet altijd vanuit een marxistisch standpunt waren geschreven.

De politieke ideologie van de jaren zestig en zeventig beïnvloedden niet alle soorten onderzoek of alle universiteiten op dezelfde manier. De geschiedenis van de klassieke en middeleeuwse filosofie en logica zijn bekende voorbeelden van onderwerpen met een te krachtig momentum om opzij te worden geschoven door voorbijgaande politieke invloeden. De verschillende tekstuitgaven die werden vervaardigd door H. J. Drossaart-Lulofs en L. M. de Rijk en hun intellectuele nazaten zijn van zeer hoog internationaal niveau: het zijn niet zomaar edities, maar werken vergezeld van een waardevolle historische analyse. G. Nuchelmans beschouwde zichzelf misschien niet primair als historicus, maar ook hij verdient vermeld te worden om zijn diepgaande historische inzichten in filosofische semantiek in de geschiedenis vanaf het klassieke Griekenland tot en met de twintigste eeuw. Hij beoefende intellectuele geschiedenis *pur sang*, en dat heeft hem internationaal veel erkenning opgeleverd.

De institutionele ondersteuning voor het soort werk dat werd gedaan door Drossaart-Lulofs is momenteel onderhevig aan grote onzekerheid, wat in het licht van de Nederlandse traditie een grote tragedie is. Er bestaat nog een gezamenlijk Utrechts/Leids programma dat afkomstig is uit de sterke Nederlandse traditie van klassieke tekstuitgaven, hoewel de nadruk in beide locaties verschillend is. In Utrecht ligt de nadruk op de geschiedenis van de receptie en edities van teksten¹⁵, terwijl in Leiden de aandacht gericht is op Philo en de vroeg-christelijke traditie, en de antieke doxografie. De zeer sterke traditie van de geschiedenis van logica en semantiek is niet langer goed vertegenwoordigd in Leiden, maar er bestaat een samenwerking met Nijmegen, waar een goed programma bestaat over de rol van de *artes* in de middeleeuwse filosofie, dat niet alleen is uitgebreid met de geschiedenis van de semantiek, ontologie en metafysica, maar ook met natuurfilosofie en mathematica (het 'Pionier'-project aldaar, geleid door J. M. M. H. Thijssen). Dit laatste is lang een van de richtingen in Groningen geweest (J. D. North), waar ook voor een 'ideëngeschiedenis' is gekozen. In beide gevallen is samenwerking met de Faculteit der Letteren en de Landelijke Onderzoeksschool Mediaevistiek zeer vruchtbaar geweest.

Het is moeilijk te zeggen waar het zwaartepunt van ons onderwerp momenteel ligt, te oordelen naar het *aantal* personen dat actief onderzoek doet op dit gebied, op alle academische niveaus, maar diverse personen doen degelijk onderzoek op

¹⁴ Het idee dat filosofie ontstaat uit de tijdgeest, als een beweging van de menselijke geest naar de waarheid, en dat filosofische ideeën nooit werkelijk contradictoir zijn (want ze kunnen altijd compatibel worden gemaakt binnen een hogere eenheid), gaf aanleiding tot een typerende denkrichting bij Hegeliaanse historici uit bepaalde stromingen. Het effect is nu gelukkig aan het verdwijnen.

¹⁵ In Utrecht wordt het programma gecombineerd met een programma over 'Mechanisme en Brentanism' (K. Schumann).

het gebied van de zeventiende en de achttiende eeuw, en houden zich vaak bezig met problemen die binding hebben met de Lage Landen, zoals Descartes en het cartesianisme, Spinoza, Locke, Nieuwentijt, Hemsterhuis, enzovoort. Gedurende tientallen jaren is veel goed onderzoek gedaan naar buitenlandse invloeden op de Nederlandse filosofie, bijvoorbeeld de invloed van Wolff en Kant. De noordelijke humanisten uit een eerdere periode hebben enige aandacht gekregen, zoals Agricola. Of dit tot de filosofie kan worden gerekend, is een kwestie van definitie; uit mijn inleidende overzicht moge duidelijk zijn dat hierover geen overeenstemming te verwachten valt. Ik denk overigens dat er veel onzin wordt verkondigd over filosofische relevantie *in verband met de geschiedenis van de filosofie*. Hierbij denk ik aan diegenen die de relevantie van onderzoek naar verwijderde onderdelen van de geschiedenis beoordelen naar de filosofische mode van vandaag. (Dit gezichtspunt is trouwens wel consistent met het idee dat de geschiedenis van de filosofie uitsluitend de dienstmaagd is van de eigenlijke filosofie.)

Uit een latere periode heeft Heymans enige aandacht gekregen, en dat zal ongetwijfeld meer worden, hoewel hij zich op de grens tussen psychologie en filosofie bevindt. Een enkele keer is aangetoond dat historici van de filosofie een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan algemeen historisch onderzoek. Een goed voorbeeld daarvan is de bijdrage van Spinoza-onderzoek aan onze kennis van de vroege Verlichting, vooral ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden.¹⁶ Hier is een waardevolle uitbreiding mogelijk: niet alleen het lezen en herlezen van de werken van Spinoza, maar de bestudering van de sociale en politieke context van spinozisme en anti-spinozisme, bijvoorbeeld tijdens de Spaanse successieoorlog. Dit vakgebied zou kunnen worden ontwikkeld door geschiedenisstudenten met een relatief beperkte opleiding in de filosofie (maar laten we hopen dat ze iets meer zouden hebben dan dat).

De Nederlandse filosofie liep vroeger vaak over in natuurfilosofie, net als elders. Degenen die historische werken schreven over de filosofen uit grensgebieden kwamen vaak uit de hoek van de geschiedenis van de wetenschap. Vaak deden ze geen recht aan de filosofie als zodanig, maar dat is simpelweg het omgekeerde van een probleem dat ik eerder heb genoemd, waar filosofen de natuurwetenschap negeerden. Het is interessant te bekijken op welke manieren onderzoek wordt aangemoedigd aan het thuisfront: de Teylers Stichting blijft gericht op natuurfilosofie, de Thijssen-Schoute Stichting heeft onderzoek naar Descartes en de cartesianen ondersteund, het Spinozahuis heeft onderzoek naar de grote lenzenslijper ondersteund, en de 'Werkgroep Sassen voor de geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland' heeft over de hele linie invloed gehad. De laatstgenoemde groep is uniek in Nederland en heeft een groot aantal publicaties opgeleverd¹⁷, en de toekomst ervan (na het pensioen van de bestuurder, M. J. Petry) moet zeker worden gewaarborgd: misschien via de incorporatie van Spinoza-onderzoek, en mogelijk via een verband met Groningen.

¹⁶ Zie bijvoorbeeld *Sporen van Spinoza*, ed. E. Kuypers, 1993.

¹⁷ In the serie *Geschiedenis van de Wijsbegeerte in Nederland*.

Een paar oude en nieuwe richtingen

Er is zoveel geschreven over de specifieke thema's waarnaar ik kort heb verwezen, dat ik deze hier niet op zinnige wijze kan samenvatten, maar in verband met deze thema's doen zich diverse vragen voor die moeten worden besproken. Ook moeten nieuwe richtingen worden overwogen als we niet willen dat het onderzoek aan Nederlandse universiteiten eenvoudig in de voetsporen van het onderzoek in het buitenland treedt. In aanvulling op de vragen die hierboven aan de orde zijn gesteld, zal ik in het kort vijf mogelijke discussiethema's bespreken. Het zal blijken dat degenen die geschiedenis van de filosofie op de traditionele manier bekijken (als de dienstmaagd van de filosofie), de meeste thema's tamelijk verwijderd van de kern zullen vinden.

Vaderlandse geschiedenis

Is het terecht dat een klein land veel inspanningen wijdt aan onderzoek naar dit thema in plaats van te kijken naar de context van Europa of de wereld? Het antwoord hangt af van de gekozen historische periode. In de klassieke periode is de verleiding tot patriotisme niet groot. In de middeleeuwen was het intellectuele leven een Europese aangelegenheid. Buridanus mag dan in Nederland zijn geboren, maar intellectueel gesproken hoort hij bij Parijs. In latere perioden is er sprake van een nationale druk, en het is duidelijk dat Nederland de beste plaats is om Nederlandse filosofen te bestuderen. Sterker nog, als deze hier niet worden bestudeerd, bestaat het gevaar dat de mindere figuren nooit grondig zullen worden bestudeerd. In het licht van dit feit is de Werkgroep Sassen een belangrijk initiatief dat niet mag wegwijnen bij gebrek aan ondersteuning.

Natuurfilosofie

Ik heb eerder een aantal problemen genoemd met natuurfilosofie en de geschiedenis daarvan. Hier bestaat een permanent probleem: het is buitengewoon moeilijk jonge onderzoekers te vinden met de benodigde motivatie, want degenen met een natuurwetenschappelijke opleiding gaan niet naar de filosofische faculteiten, tenzij in een later stadium van hun loopbaan, en van degenen die dat doen, zijn er maar weinigen die voor de geschiedenis van de filosofie kiezen. Voor niet-wetenschappers is het niet onmogelijk voldoende achttiende-eeuwse wetenschap te leren voor de bestudering van het werk van Beeckman of Van Helmont of Nieuwentijt (misschien niet Bernoulli). Maar dat is niet genoeg. De sterkste motivatie komt voort uit interesse, en die komt niet op commando. Er is een betere manier om dit probleem op te lossen en wel door het oprichten van een waardevol opleidingstype dat geschikt is voor de eenentwintigste eeuw, namelijk door curricula op te stellen zoals die in Oxford bestaan: *Physics and Philosophy* en *Mathematics and Philosophy*. Slechts een klein aantal studenten die deze opleidingen volgt, zal zich verdiepen in de geschiedenis van de filosofie, maar degenen die het doen, hebben dan ook precies de juiste kwalificaties en motivatie. Dit voorstel heeft echter één nadeel: het zou meer geld kosten dan het aantal studenten rechtvaardigt in de ogen van de overheid. Dit probleem kan worden opgelost door alle toekomstige ministers van Onderwijs filosofie te laten studeren. Ze zouden er al snel achter komen dat de culturele waarde van een onderwerp gewoonlijk omgekeerd evenredig is aan het aantal studenten dat zich ermee bezighoudt.

Theologie

Aangezien ik in verband met Spinoza al heb verwezen naar historische context, ligt het voor de hand terug te denken aan de theologische context waarin zoveel belangrijke filosofie in het verleden was ingebed. Hier zijn minstens twee verschillende benaderingen mogelijk. Ten eerste is er de formele 'godsdienstwijsbegeerte', die een eigen Nederlandse geschiedenis heeft.¹⁸ Ten tweede is er de contextuele behandeling. De beste historici van de filosofie van de Gouden Eeuw weten dat het onmogelijk is Descartes', of zelfs Bernoulli's, betrekkingen met de Nederlanders te begrijpen zonder kennis van de Nederlandse theologie. Het is onmogelijk Nederlandse filosofische stromingen in het midden van de twintigste eeuw te begrijpen zonder iets te weten van het neothomisme. En er zijn veel van dergelijke voorbeelden. Houdt het bestaan van zulke opvallende relaties in dat er nauwere verbanden met de theologische faculteiten moeten komen? Lijkt dit geval niet op de situatie in de natuurwetenschappen, waar we niet langer kunnen aannemen dat studenten de juiste achtergrondkennis bezitten? De tijd is voorbij waarin we ervan konden uitgaan dat alle studenten het verschil weten tussen het boek Genesis en het Concilie van Trent, en in de toekomst moeten bepaalde fundamentele theologische beginselen formeel worden onderwezen, wil dit type historische vragen professioneel kunnen worden behandeld. Of zullen er altijd voldoende historici zijn met genoeg theologische kennis om de gewenste kwaliteit op peil te houden? Zelfs in dat geval moeten we niet vergeten dat ook de theologie haar geschiedenis heeft, en dat een meer formeel verband, zoals een gemeenschappelijk curriculum van het type dat ik in de vorige paragraaf noemde, wenselijk zou kunnen zijn. Hiermee bedoel ik niet dat studenten zelfbedachte combinaties van vakken kunnen samenstellen, maar dat strikt gedefinieerde combinaties kunnen worden opgezet. De studentaantallen zouden klein zijn.

Filosofie in de literatuur

Theologie is een geval waarin vroegere institutionele verbanden zo sterk zijn dat een samenwerking zich zeer sterk opdringt. Er zijn andere voorbeelden van een krachtige kruisbestuiving, waar de geschiedenis echter bij gebrek aan een institutionele basis grotendeels is verwaarloosd. Een belangrijk geval dat wat mij betreft rijp is voor uitbreiding, is dat van de relatie van de filosofie met de literatuur. In de editie van 1948 van het *Repertorium der Nederlandse Wijsbegeerte* van J. J. Poortman wordt in het artikel 'Letterkunde' verwezen naar 'Kunsten', waar we maar twee of drie artikelen vinden die in aanmerking komen, omdat de meeste andere artikelen te maken hebben met de beeldende kunsten. In het supplement uit 1958 is het duidelijk dat de existentialistische mode een factor was in het vergroten van het aantal artikelen over literatuur en filosofie. Weinig artikelen zijn historisch. Sindsdien is er geleidelijk enige verbetering opgetreden, maar de drijvende kracht achter dit type gezamenlijk onderzoek was beperkt en was voornamelijk afkomstig uit de richting van de faculteiten der letteren. Een voorbeeld van een titel die voor zich spreekt, is van Morris Weitz, *Philosophy in literature: Shakespeare, Voltaire, Tolstoy and Proust*

¹⁸ Hierover wordt geschreven door W. J. Aalders in zijn vele boeken, hoewel het genre nu uit de mode is.

(Detroit, 1963). In Nederland kent de geschiedenis van de filosofie een paar zwakke echo's van het existentialisme, samen met de fenomenologie en het postmodernisme. Verder hebben de filosofische faculteiten relatief weinig belangstelling getoond voor de geschiedenis van de filosofie in de literatuur. Dat is jammer, want in dit type onderzoek is duidelijk behoefte aan filosofische expertise, al is het maar om historici van de filosofie tevreden te stellen.

Buiten Nederland is meer belangstelling geweest voor de verbanden tussen literatuur en filosofie in de afgelopen jaren (M. Nussbaum, A. Phillips Griffiths, A. J. Cascardi, K. Kolenda en vele anderen), maar ook daar is de behandeling zelden werkelijk historisch geweest. Er bestaat zelfs een periodiek over het bredere thema, *Literature & philosophy* (Pennsylvania State University Press, 1992-). Bij een terugblik over de eeuwen strekt zich echter een breed en grotendeels onverkend terrein uit. Dit is een thema dat niet beperkt zou moeten blijven tot de Nederlandse literatuur, hoewel ik er zeker van ben dat deze voldoende onderzoekstof bevat. De klassieke literatuur is een gemakkelijke prooi voor iedereen. De Latijnse literatuur van de middeleeuwen is een buitengewoon rijke historische bron, en de Europese landstalen van latere perioden eveneens. Waarom is dit braak blijven liggen? Een deel van de reden zou wel eens kunnen zijn dat de filosofie in de literatuur (literatuur die niet primair filosofisch is) technisch vaak teleurstellend blijkt, tenminste wanneer deze als filosofie wordt beoordeeld. Op die klacht is geen weerwoord; het is het lot van historici dat ze te maken hebben met veel materiaal van twijfelachtige kwaliteit, en zeker de historici die de geschiedenis alleen gebruiken voor filosofische ondersteuning, zullen in de vroegere literatuur weinig van hun gading vinden. Maar persoonlijk zou ik liever Chaucer lezen over moraaldeterminisme, dan een doorsnee filosofische tekst over dit onderwerp.

Filosofie in de opleiding

Iedereen die een niet al te 'internalistische' opvatting van de geschiedenis van de filosofie accepteert, zal het belang van de geschiedenis van het filosofisch onderwijs erkennen. (Ik heb het nu niet over de geschiedenis van de filosofie van het onderwijs, hoewel deze een lange en eerbiedwaardige geschiedenis heeft waarvan elke docent op de hoogte moet zijn.) Sassen schreef over de vroegste geschiedenis in Leiden en over instellingen elders (Breda, Den Bosch, Maastricht, Nijmegen). Zijn leerling De Haan schreef een proefschrift over Harderwijk, terwijl M. J. Petry dit deed voor Rotterdam en (met anderen) Deventer. Een aanbevelenswaardige publicatie over filosofie in Groningen verscheen in de voetsporen van dit pionierswerk (ed. H. A. Krop, J. van Ruler, A. Vanderjagt). Er zijn voorstellen gedaan voor onderzoek naar filosofie in Leuven, Leiden, Utrecht en Amsterdam. H. de Ridder-Symoens heeft internationale erkenning gekregen voor haar geschiedenis over Europese middeleeuwse universiteiten, die over meer gaat dan de filosofie alleen. Ik heb hoofdstukken geschreven voor de meerdelige geschiedenis van de Oxford University en voor de CRE.¹⁹ Dit aspect van 'intellectuele geschiedenis' (de definitie van deze uitdrukking verandert met de dag) krijgt momenteel veel aandacht in de Westerse wereld,

¹⁹ Committee of Rectors of European Universities.

en moet ook hier worden ondersteund wegens het reeds bereikte momentum. Het onderwerp valt grotendeels onder de vaderlandse geschiedenis (wat iedereen die aan vaderlandse geschiedenis hecht, zou moeten weten), maar het heeft ook een belangrijke middeleeuwse component, die al een plaats heeft gevonden in de Landelijke Onderzoeksschool Mediaevistiek. Het onderwerp als geheel vormt een natuurlijk aanknopingspunt met de geschiedenis van de natuurwetenschappen, waarmee de filosofie veel raakvlakken heeft.

De Status Quo opnieuw bekeken

‘Welke leerstoelen, groepen en onderzoekscentra moeten in de toekomst worden ondersteund en welke niet?’ Dale Carnegie, de auteur van het beroemde Amerikaanse boek *How to Win Friends and Influence People* (1937), zou hebben gelachen bij het idee dat zo’n vraag beantwoord moet worden. Waarschijnlijk heb ik mijn eigen vooroordelen al laten doorschemeren, maar hier is een aantal zeer algemene principes die, naar ik hoop, in de toekomst zullen worden gehanteerd:

- Alle universiteiten waar filosofie wordt gedoceerd, moeten de geschiedenis van de filosofie behouden als een integraal onderdeel van het filosofieonderwijs. Afgezien van het Academisch Statuut zijn hiervoor twee belangrijke redenen, waarvan de eerste vaak over het hoofd wordt gezien: (1) De geschiedenis van de filosofie is een zelfstandig vak, en hoeft niet te worden gerechtvaardigd door haar rol als dienstmaagd van de filosofie. (2) In grote filosofische verhandelingen blijkt dat systematische filosofen groot belang hechten aan een historische behandeling.
- Of (2). een wenselijke situatie is, moet in de toekomst grondig worden onderzocht; deze moet niet als een gegeven worden aanvaard. Is het mogelijk goed filosofieonderwijs te geven zonder een belangrijke filosofische component? Ik sta onbevangen tegenover deze vraag, die mijn bestaan niet bedreigt; zie 1.!
- In een ideale wereld vereist het *onderwijs* in de geschiedenis van de filosofie meer docenten in verhouding tot het aantal studenten dan bij andere onderdelen van de filosofie, aangezien het materiaal zo uitgebreid is. Maar in de echte wereld is het niet realistisch een voorkeursbehandeling te verwachten. Universitaire docenten moeten zich voorbereiden op onderwijs in een groter gebied van historische perioden. Dat zal henzelf, noch het onderwerp kwaad doen.
- Bij onderzoek, waar specialisatie onvermijdelijk is, is deze aanbeveling ongewenst. Veel historici van de filosofie met permanente academische posities die degelijk onderzoek doen van een respectabele internationale standaard, verkeren in een relatief geïsoleerde positie, daadwerkelijk of in intellectueel opzicht. Een hoge specialisatiegraad, en de neiging van sommige wetenschappers obscure onderwerpen uit te zoeken (vaak door henzelf uitgevonden), dragen bij aan intellectuele isolatie. Esoterisch onderzoek voegt waarschijnlijk weinig toe aan de onderwijskracht van een vakgroep, ook al zou het kunnen leiden tot de volgende grote Europese intellectuele beweging. Er zou een lichte tegenbeweging van de neiging tot specialisatie kunnen worden gecreëerd door de vele bestaande *named research projects*²⁰ serieuzer te nemen en nieuwe te creëren, allemaal van *nationale*

²⁰ Ik denk niet aan *centres of excellence* in institutionele zin, waardoor personen (fysiek of door een nationale netwerkregeling) uit hun huidige situaties zouden worden gehaald. De onderwijstaken van universiteiten maken een grootschalige fysieke verplaatsing onacceptabel.

- betekenis. Deze zouden in principe openstaan voor iedereen met een academische positie die (na een aanvankelijke groepering) acceptabel zou zijn voor de bestaande leden van de groep. Met andere woorden, het zouden niet alleen maar gezamenlijke programma's tussen twee of drie universiteiten zijn.
- Maar welke projecten moeten worden gekozen, en hoe moeten de samenwerkingsverbanden functioneren? Mij dunkt dat ten minste drie onderwerpen een speciale status verdienen: (1) geschiedenis van de antieke en late antieke filosofie; (2) geschiedenis van de middeleeuwse en renaissancefilosofie; (3) geschiedenis van de filosofie van de zeventiende en achttiende eeuw, inclusief aspecten van de vaderlandse geschiedenis en externe invloeden op de Nederlandse cultuur. De speciale status betekent extra financiering, eerlijk verdeeld tussen centra die leden bijdragen. Dit kan bijvoorbeeld inhouden dat er een aantal extra vijfjarige benoemingen op postdoc-niveau plaatsvinden.
 - Bezwaren zouden worden geopperd door personen buiten de drie gebieden, personen die zich met andere onderwerpen bezighouden, mogelijk op hoog niveau maar in zeer kleine aantallen. Bijvoorbeeld: (4) de Verlichting en de negentiende-eeuwse filosofie; (5) de geschiedenis van het filosofieonderwijs; (6) de geschiedenis van de filosofie in relatie tot de natuurwetenschappen (in andere historische perioden dan de hierboven genoemde). Theologie komt evenmin voor op mijn lijst, en wat te denken van projecten als de Aristoteles Semitico-Latinus en de geschiedenis van de Indiase filosofie. Ik heb geen component genoemd voor het Islamitische gedachtegoed. Bestudering daarvan kent in Nederland een traditie van vier eeuwen. Hoe moeten dergelijke minderheidsgroepen worden beschermd? Er is in elk geval geen reden waarom ze slechter af zouden zijn dan nu.
 - Er zijn bepaalde thema's die waarschijnlijk door weinigen zullen worden verdedigd. Hierbij denk ik aan nieuwe initiatieven, bijvoorbeeld het plan dat ik eerder voorzichtig heb voorgesteld, 'geschiedenis van de filosofie in de literatuur'. De ironie van deze situatie mag niet onopgemerkt blijven. Als ik financiële ondersteuning kreeg voor een instituut met twintig academische personeelsleden, zou ik dat waarschijnlijk binnen zes maanden kunnen bezetten met hooggekwalificeerde mensen, mits het onderwerp redelijk breed gedefinieerd zou zijn, zodat ik mensen uit letterenfaculteiten zou kunnen aantrekken. (Hier denk ik aan een utopische situatie zonder democratische beveiligende maatregelen die de besluitvorming vertragen.) Het is ironisch dat dit in *geen* van de onderwerpen (1) tot en met (6) net zo eenvoudig zou zijn.
 - Het geopperde model verschilt van de bestaande modellen van interuniversitaire samenwerking. De landelijke onderzoekscholen die recentelijk zijn ontwikkeld, hebben enig succes behaald, maar ik zou graag willen weten wat afzonderlijke wetenschappers er nu echt van vinden. Hiervoor zou het beste een nationaal onderzoek kunnen worden gedaan. Wat zou daar uitkomen?
 - Degenen die in Amsterdam wonen en elders werken, zijn vaak heel enthousiast over inter-universitaire samenwerking. Degenen die in de Randstad wonen, zien de dingen vaak heel anders dan degenen die in Groningen en Nijmegen wonen. Als grootmoedig gebaar stemmen ze gewoonlijk in met bijeenkomsten in Utrecht. (Hier dringt zich de gedachte op aan een eerdere minister van Onderwijs, die dacht dat Enschede noordelijker lag dan Amsterdam.) Ook leeftijd maakt verschil, en ervaring. (Reizen is de eerste tien keer leuk. Maar daarna?)

- En het soort werk dat iemand doet, en dat in de trein kan worden gedaan. (Een editie maken vanaf een enkele fotokopie? Of zeldzame boeken vergelijken?) En de medereizigers. (In de werkcoupé?) En de intellectuele verrijking die wordt gerealiseerd op de plaats van bestemming. (Had ik dat artikel ook niet in het laatste nummer van *Speculum* kunnen lezen? En moesten we prof. X en dr. Y nu echt tot ons selecte groepje toelaten?)
- Maar dit zijn de overpeinzingen van een vermoeide provinciaal. Er is ook de opwinding van een discussie over iemands nieuwste ideeën met de enige twee personen ter wereld die hebben gehoord van de Harderwijkse Krans voor Wijsgerige Zielkunde. En de kans om aan collega's elders te laten zien hoeveel slimmer we in ons instituut zijn, en hoeveel beter georganiseerd. Of hoe geschikt ik zou zijn voor die vacature die binnenkort vrijkomt.... Ik geef toe dat ik al snel door mijn positieve sentimenten heen ben, maar ik weet zeker dat anderen de open plekken makkelijk genoeg kunnen invullen. In ieder geval zou ik graag weten wat mijn collega's ervan vinden, en elke goede enquête zal natuurlijk melding maken van leeftijd, loopbaan, thuisadres en werkadres.
 - Hoewel ik mijn twijfels heb over de vaak triviale reorganisatie van bestaand talent, gepaard met geregelde commissievergaderingen en briefhoofden, zou ik uitermate enthousiast zijn wanneer er nieuwe kansen werden gecreëerd voor jonge postdoctorale onderzoekers. Verreweg de belangrijkste verandering in het universitaire onderzoek in het recente verleden in dit land was de vroege ('elitaire') fase in de AIO/OIO-operatie, voordat het plan was verworpen tot gewoon weer een andere manier om een groot aantal afgestudeerden te financieren. (Maar zelfs die situatie is nog niet zo slecht.) De vergrijzing van het onderwijzend personeel aan onze universiteiten die is gevolgd op de jaren van ongebreidelde uitbreiding, was een ramp voor veel getalenteerde jongere individuen, en het was ook een ramp voor ieder van ons die hen nodig had. Een van de allerbeste redenen voor het oprichten van nationale onderzoeksgroepen is dat deze zouden fungeren als verzamelpunten voor jonge postdoctorale onderzoekers, en dat ze een gematigde controle zouden kunnen uitoefenen op de richting van de gekozen onderzoeksonderwerpen. Het zou niet moeilijk zijn de mechanismen te implementeren voor het benoemen van deze personen. De toewijzing zou gemakkelijk kunnen worden uitgewerkt, bijvoorbeeld het gebruik van een formule op basis van het aanwezige talent onder bestaande senior-onderzoekers. Elk senior-lid in een zo'n samenwerkingsverband zou bijvoorbeeld elke vijf jaar een nieuwe vijfjaarlijkse postdoc-benoeming toegewezen krijgen.

En hoe zou moeten worden beslist over het lidmaatschap van deze samenwerkingsverbanden? In het verleden zouden snel plannen worden opgesteld over de manier waarop dit soort gevoelige beslissingen zou moeten worden genomen, en dan zou een periode volgen met eindeloze discussies waarin weinig gebeurde. Net als de vrijers van Penelope zouden we wachten en ons afvragen waarom het zolang duurde voordat ze de lijkwade van Laërtes klaar had. Maar de tijden zijn veranderd. Afgaand op mijn recente ervaringen is de oude procedure vervangen door een procedure met Monte Carlo-methoden. In dat geval is verder advies overbodig.

Korte biografie van de auteurs van de essays

H. De Dijn is hoogleraar aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte van de Katholieke Universiteit Leuven, waar hij Moderne Wijsbegeerte doceert. Hij is een internationaal erkend specialist in de filosofie van Spinoza. Hij is ook sinds geruime tijd voorzitter van de internationale vereniging ‘Het Spinozahuis’ met zetel te Rijnsburg (NL) en hoofdredacteur van het *Tijdschrift voor Filosofie*. Hij schreef talrijke bijdragen over Spinoza in nationale en internationale tijdschriften en proceedings en is de auteur van *Spinoza. The Way to Wisdom* (Purdue University Press, 1996).

J.F.A.K. van Benthem is sinds 1 september 2003 universiteitshoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam en heeft als aandachtsgebied de logica en haar toepassingen in de taalkunde, filosofie, informatica en cognitiewetenschap. Hij bezet sinds 1991 de Bonsall Visiting Chair of Humanities aan Stanford University, California (VS). Sinds 1991 is hij lid van de Academia Europaea, en sinds 1992 van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Van Benthem stond aan de wieg van het Institute for Logic Language and Computation (ILLC) van de UvA. Hij publiceerde ruim 250 artikelen en schreef o.a. de belangrijke boeken *Modal logic and classical logic* (1985), *Essays in logical semantics* (1986), *Language in action* (1991, 1995) en *Exploring logical dynamics* (1996). In 1996 werd aan Van Benthem de Spinoza-premie toegekend voor zijn gehele wetenschappelijke onderzoek.

J.D. North (UK) was verbonden aan de Universiteit van Oxford. Van 1977 tot 1999 was hij hoogleraar geschiedenis van de filosofie en de exacte wetenschappen aan de Rijksuniversiteit Groningen. Sinds 1999 is hij met emeritaat en woont hij weer in Oxford. Hij schreef vele gezaghebbende boeken en artikelen over uiteenlopende thema's en periodes uit de geschiedenis van de filosofie en de wetenschappen. Zijn belangrijkste publicaties zijn *Richard of Wallingford. An Edition of his Writings* (1976), *Chaucer's Universe* (1988), *The Fontana History of Astronomy and Cosmology* (1994), *Stonehenge: Neolithic Man and the Cosmos* (1996) en *The Ambassadors' Secret. Holbein and the World of the Renaissance* (2002). Hij is lid van de British Academy, Academia Leopoldiana en de KNAW. Ook was hij vele jaren managing editor van de 'Archives internationales d'histoire des sciences'.

Deelnemerslijst van de discussiebijeenkomst verkenning van het onderzoek op het gebied van de filosofie 5 februari 1999

Foutieve en onvolledige vermeldingen zijn niet uitgesloten.

Naam	functie, universiteit
Prof. dr. A. v.d. Beek *	Kerkelijk hoogleraar dogmatiek en bijbelse theologie, Universiteit Leiden
Prof. dr. J.F.A.K. van Benthem	Hoogleraar wiskunde en logica, Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. W. van den Berg *	Hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde, Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. P. den Boer *	Hoogleraar Europese cultuurgeschiedenis, Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. A.P. Bos	Hoogleraar antieke en patristische filosofie, Vrije Universiteit Amsterdam
Prof. dr. H.A.G. Braakhuis *	Hoogleraar geschiedenis, antieke en middeleeuwse wijsbegeerte, Katholieke Universiteit Nijmegen
Prof. dr. P.G. Cobben	Decaan Faculteit der Wijsbegeerte, Katholieke Universiteit Brabant
Prof. dr. S.J. Doorman *	Emeritus hoogleraar, Delft/Rotterdam
Prof. dr. H. De Dijn	Vice-rector humane wetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven
Prof. dr. S. Griffioen	Hoogleraar wijsbegeerte van de sociaal-culturele wetenschappen en geschiedfilosofie, Vrije Universiteit Amsterdam
Prof. dr. F.R. Heeger	Hoogleraar Ethiek met inbegrip van de wijsgerige ethiek en de encyclopedie der godgeleerdheid, Universiteit Utrecht

Naam	functie, universiteit
Prof. dr. F.J. van Ingen *	Hoogleraar Duitse letterkunde, Vrije Universiteit Amsterdam
Prof. dr. W.R. de Jong	Decaan Faculteit der Wijsbegeerte, Vrije Universiteit Amsterdam
Prof. dr. M.L.J. Karskens	Decaan Faculteit der Wijsbegeerte, Katholieke Universiteit Nijmegen
Prof. dr. T. Kuipers	Hoogleraar wetenschapsfilosofie, Rijksuniversiteit Groningen
Drs. G.W. Muller	Secretaris Commissie Geesteswetenschappen
Prof. dr. A.W. Musschenga	Hoogleraar sociale ethiek, Vrije Universiteit Amsterdam
Prof. dr. J. de Mul	Hoogleraar wijsgerige antropologie / Decaan, Erasmus Universiteit Rotterdam
Prof. dr. M.S.G.K. van Nierop	Hoogleraar filosofie van kunst en cultuur, Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. J.D. North	Hoogleraar geschiedenis der wijsbegeerte, Rijksuniversiteit Groningen
Prof. dr. H. Philipse	Hoogleraar wijsbegeerte, in het bijzonder de kennisleer en haar ontwikkeling sinds Descartes, Universiteit Leiden
Dr. J.A. Radder	UHD filosofie, Vrije Universiteit Amsterdam
Prof. dr. W.L. van Reijen	Hoogleraar wijsgerige antropologie en sociale wijsbegeerte, Universiteit Utrecht
Prof. dr. G.C.G.J. van Roermund	Hoogleraar rechtsfilosofie, Katholieke Universiteit Brabant
Prof. dr. D.T. Runia	Decaan Faculteit der Wijsbegeerte, Universiteit Leiden
Prof. dr. mag. K.J. Schuhmann	Hoogleraar geschiedenis van de wijsbegeerte sedert de Renaissance en geschiedenis van de hedendaagse wijsbegeerte, Universiteit Utrecht

Naam	functie, universiteit
Prof. dr. M.J.B. Stokhof	Hoogleraar taal filosofie, Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. W.A.L. Stokhof*	Hoogleraar talen en culturen van Zuidoost- Azië en Oceanië, Universiteit Leiden
Prof. dr. B.G. Sundholm	Hoogleraar wijsbegeerte, Universiteit Leiden
Prof. dr. J.M.M.H. Thijssen	Hoogleraar natuur filosofie van de Middeleeu- wen en de Renaissance, Katholieke Universi- teit Nijmegen
Prof. dr. B. Vedder	Hoogleraar systematische wijsbegeerte / Decaan Theologische Faculteit Tilburg
Prof. dr. C. Vellekoop*	Hoogleraar muziekwetenschap, Universiteit Utrecht
Prof. dr. Th.H.M. Verbeek	Hoogleraar ideeëngeschiedenis van de zeven- tiende eeuw vanuit Nederlandse gezichtspunt, Universiteit Utrecht
Drs. D.A.L.E. de Vries	Ambtelijk secretaris van de Onderzoeksschool Wijsbegeerte, Katholieke Universiteit Nijmegen
Prof. dr. J.P. Wils	Hoogleraar moraaltheologie, Katholieke Universiteit Nijmegen
Dr. R. van Woudenberg	UHD systematische wijsbegeerte Vrije Universiteit Amsterdam
Dr. E. van der Zweerde	UD, onderzoeksgroep leider, Faculteit der Wijsbegeerte, Katholieke Universiteit Nijmegen

* = lid van de Commissie Geesteswetenschappen